

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

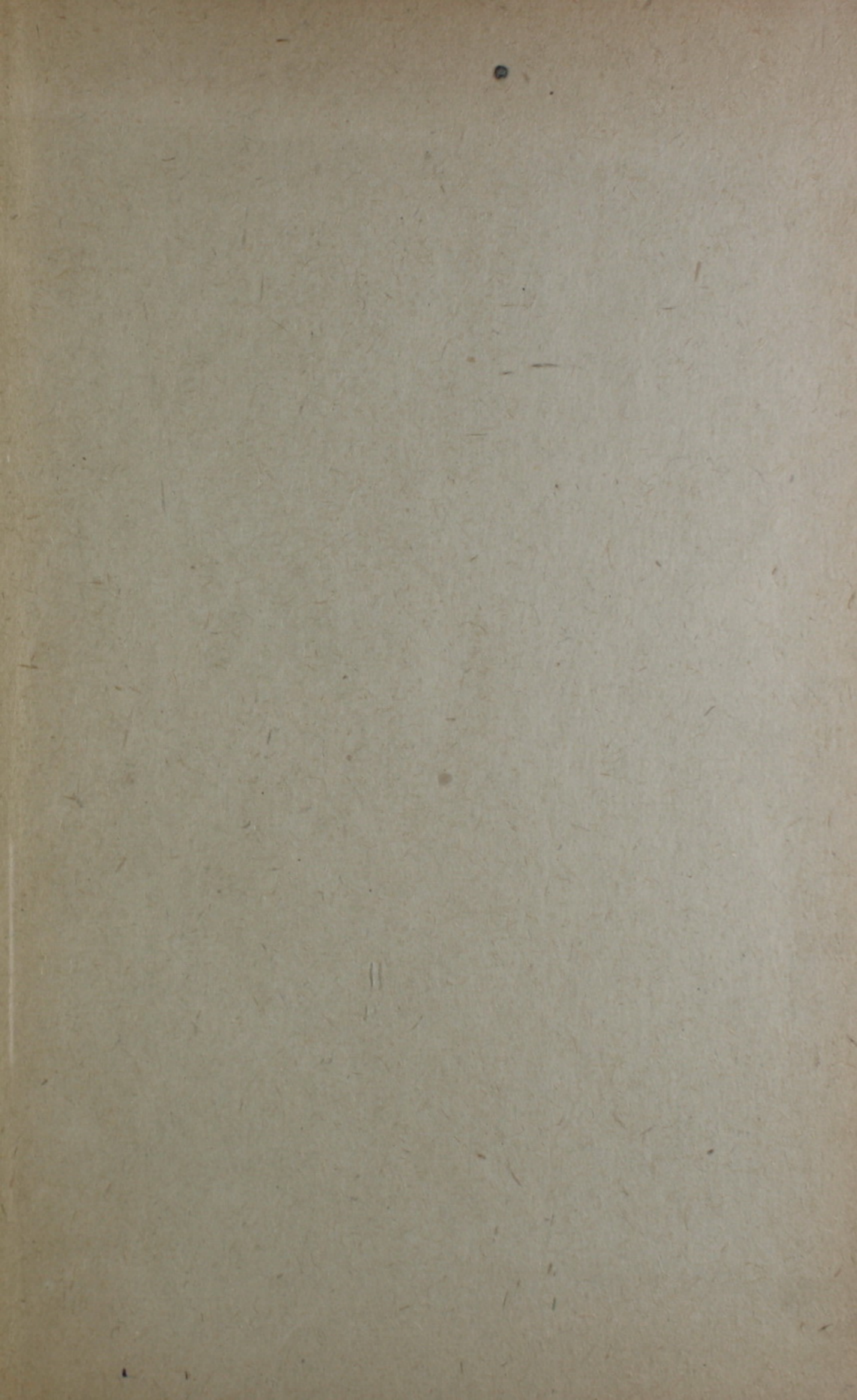
You are free to:

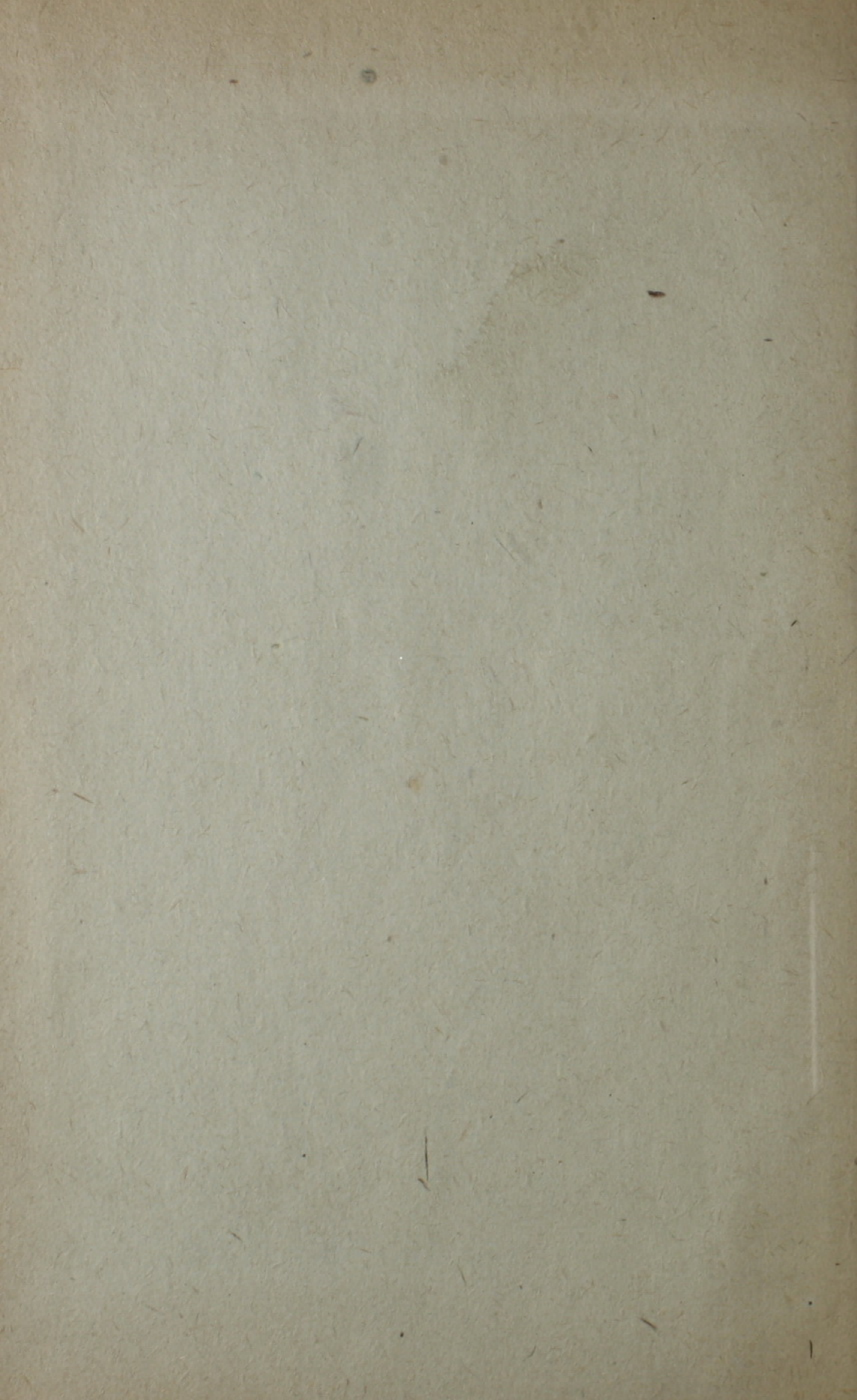
Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

ԱՐՇԱԿ ԶՕՊԱՆԵԱՆ

ՄԵՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

(ՄԵՐ ԱԶԳԱՅԻՆ ՄՇԱԿՈՅԹԻՆ ԵՐԷԿՆ, ԱՅՍՕՐԵՆ ՈՒ ՎԱՂԸ.— ՀԱՅՐԵ-
ՆԻՔԻ ԵՒ ԳԱՂՈՒԹՆԵՐՈՒ ԳՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹԻՒՆԸ.— ԱՐՏԱ-
ՍԱՀՄԱՆԻ ՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆ ՃԻԳԸ ԻՆՉՊԵՍ ՊԷՏՔ Է ԼՐԱՑՆԷ ՀԱՅԱՍ-
ՏԱՆԻ ՄԷՋ ԿԱՏԱՐՈՒՈՂ ՄՏԱԻՈՐ ՎԱՍՏԱԿԸ)

Տպագր. Յ. ՊՕՂՈՍԵԱՆ

ԲԱՐԻՉ

1926

ՄԵՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

891.99(09)

9-72

ՄԵՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

(ՄԵՐ ԱԶԳԱՅԻՆ ՄՇԱԿՈՅԹԻՆ ԵՐԷԿՆ, ԱՅՍՕՐԵՆ ՈՒ ՎԱՂԸ.— ՀԱՅՐԵ-
ՆԻՔԻ ԵՒ ԳԱՂՈՒԹՆԵՐՈՒ ԳՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԻՒՆԸ.— ԱՐՏԱ
ՍԱՀՄԱՆԻ ՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆ ՃԻԳԸ ԻՆՉՊԷՍ ՊԵՏՔ Է ԼՐԱՑՆԷ ՀԱՅԱՍ-
ՏԱՆԻ ՄԷՋ ԿԱՏԱՐՈՒՈՂ ՄՏԱԻՈՐ ՎԱՍՏԱԿԸ)

49089

A

24

523

Տպագր. Յ. ՊՕՂՈՍԵԱՆ

ԲԱՐԻՉ

1926

Ա.

Մեծ պատերազմը աղիտաբեր եղաւ ոչ միայն մեր ժողովրդին, այլ եւ մեր գրականութեան համար: Յայտնի են մարդու կորուստը եւ նիւթական վնասը զոր կրեցինք եւ որ ահագին են, (ազգին մէկ քառորդէն աւելին անէացած, եւ անոր ամէն ձեւով ինչքերուն գրեթէ եօթը տասներորդը փճացած կամ օտարի ձեռք անցած). բայց դեռ պէտք եղածին չափ չենք հաշուած ու կշռած մեր բարոյական հարստութեանց քայքայումով եւ մտաւոր կենդանի ուժերու ջնջումով մեր կրած կորուստը, որ աւելի մեծ է եւ շատ աւելի դժուար դարմանելի, մերթ՝ նոյն իսկ անդարմանելի, (դպրոցներ, եկեղեցիներ, հայ մտքի վառարաններ՝ հրկիզուած կամ ամայացած կամ յափշտակողներուն քմայքին յանձնուած, նահատակուած միլեոն մը Հ.ս. յուժեան մէջ պարփակուած հոգեկան թանկագին ուժեր՝ չքացած, վաղնջական սխրալի յիշատակարաններ քանդուած կամ բռնակալ տարրէն գրաւուած, մեծարժէք հին ձեռագիրներ՝ այրացաւեր, ու մասնաւանդ մտաւորական հոյակապ վարպետներու եւ

անոնց լուսեղէն հոյլը պաշարող յարգելի կամ սիրուն գործիչներու գունդ մը ամբողջ՝ մէկ հարուածով հըն- ձուած, հայ մտաւորական գորուծիւնը՝ ուրեմն՝ կըր- ճատուած, նուազած):

Պատերազմէն առաջ, մեր ցեղին քաղաքական կացութիւնը խեղճ էր, շղթայակապ, անստոյգ. բայց շնորհիւ իր աշխատասիրութեան եւ զարգացման, տըն- տեսապէս բարգաւաճ էր մեր ժողովուրդը ամէն տեղ, իսկ մտաւորական մարզին մէջ, ան կը ներկայացնէր Արեւելքի ամենէն յառաջացեալ ու բեղմնաւոր տարրը: Մեր ազգին կովկասեան ու արեւմտեան երկու մեծ հատուածներուն՝ ինչպէս եւ գաղութահայութեան մէջ, գրական, գեղարուեստական, գիտական գործունէու- թիւնը փայլուն կերպարանք մը կ'ընծայէր՝ բաղ- դատմամբ Արեւելքի այլ ցեղերու մտաւոր պատկե- ըին: Մեր գրականութիւնը, գեղեցիկ տաղանդներու ճոխ համաստեղութեամբ մը ջահագարդուած, կը գըտ- նուէր իր ամենէն կենսունակ, բեղուն ու շքեղ շըր- ջաններէն մէկուն մէջ, եւ հասարակութեան ալ սէրը գրականութեան ու մտաւոր կեանքի այլ եւ այլ երե- լոյթներուն համար՝ կը ձգտէր հետզհետէ տարած- ուիլ ու զօրանալ. Թիֆլիսի մէջ կը կազմուէր՝ խումբ մը մեծ մտաւորականներու եւ գրասէր մեծատուններու նախաձեռնութեամբ՝ Հայկազեան ընկերութիւնը, մեր ազգային գրականութեան, բանասիրութեան եւ ար- ուեստի յառաջացման ու ընդլայնման նպաստելու նը- պատակով. Պոլիս՝ Հայկական Կահառ մը հիմնելու ծրագիրը կը յղացուէր. Իզմիր, Պոլիս, Թրքահայաս- տանի եւ Կիլիկիոյ գլխաւոր քաղաքներուն ինչպէս եւ մեր գաղութներուն մէջ՝ ժողովրդեան հետաքը- քրութիւնը դէպ ի գրական ու գեղարուեստական ար- տադրութիւնները հետզհետէ աւելի լայն ու վառ կը դառնար: Պատերազմը տակնուվրայ ըրաւ այդ կացու- թիւնը. արեւմտահայութիւնը քայքայուեցաւ, կէսէն աւե- լին փճացաւ, մնացեալը ցրուեցաւ չորս հովերուն, անոր լաւագոյն գրական տաղանդները զոհ գացին բարբա- րոս ուժի մը քանդիչ ծրագրին. մեծ դէմքեր, ինչպէս ազգ մը քիչ անգամ կ'արտադրէ իր ծոցէն, Զօհրապ

մը, Թւկատինցի մը, Ջարդարեան մը, Սիամանթօ մը, վարուժան մը, ջրաքեան մը, Արտաշէս Յարուժիւնեան մը, եւ անոնց հետ՝ դեռ ա՛յնքան մտքեր, հմուտ կամ շնորհալի, հրապարակագիր, բանաստեղծ, քարոզիչ, բանասէր, ուսուցիչ, սպաննուեցան, մեծ մասը՝ իրենց առոյգ հասակին մէջ, երբ դեռ երկար ատեն կրնային արտադրել: Մեր գեղարուեստական կեանքին մէջ նոր ու մեծ ճամբայ մը բացող առաքեալ մը՝ ինչպէս կոմիտաս վարդապետը, այդ մեծ ցնցումէն փրշուած, անշարժութեան մատնուեցաւ: Արեւմտահայ գրական գործը, որ պատերազմի ատեն բնականաբար կասած էր արդէն (եւ ատիկա անխուսափելի էր, այդ տիեզերական փոթորիկի միջոցին աւելի կամ նուազ չափով նոյն բանը պատահեցաւ մեծագոյն ազգերուն մէջ իսկ), այդ ահաւոր կորուստներէն արիւնաքամ, թուլցաւ ատեն մը, տկարացաւ, եւ ուրիշ կերպ չէր կրնար ըլլալ:

Արեւելեան Հայութեան մտաւորականները այդ եղերական վախճանը չունեցան, բայց անոնց մէջ ալ՝ պատերազմին ատեն՝ ի հարկէ կասեցաւ մտաւոր շարժումը, ու յետոյ՝ իրարու յաջորդող դէպքերուն բերումով անոնց մէկ մասը ցրուեցան օտար երկիրներ, ուր կը մնան ցարդ. անոնց մեծագոյններէն մին, Թումանեան, վաղաժամ խլուեցաւ մենէ՛ անգուժ հիւանդութեան մը հարուածով, արդիւնք՝ հաւանօրէն՝ պատերազմի ատեն կրուած հոգեկան մեծ տանջանքներու:

Ահա՛ բացասական հետեւանքները գոր պատերազմը ունեցաւ մեր գրականութեան համար: Անոնք մեր մտաւոր կեանքի պատմութեան մէջ կը կազմեն անօրինակ աղէտ մը:

Սխալ պիտի գործէինք անշուշտ, եթէ շարունակ աչքի առջեւ չունենայինք այս կորուստին մեծութիւնը՝ այժմեան ըոպէին հանդէպ վերապրողներուն պարտականութեանց չափն ու եղանակը ըստ այնմ գծելու համար: Աւելի մեծ սխալ մը գործած պիտի ըլլայինք սակայն, եթէ այդ կորուստին մեծութենէն ընկճուելով՝ դէպքերուն մեր ժողովրդին ու մեր գրականութեան համար ստեղծած նոր կացութեան դրական ու յուսադրիչ կողմերն ալ չտեսնէինք ու լիովին չարժե.

ցնէինք, եթէ այս նոր բացուող շրջանին մէջ մեր գրականութեան դարաւոր անգին գանձը պահպանելու եւ ճոխացնելու համար մեր մէջ ամէն կողմ վերսկսած շարժումը չգնահատէինք եւ չխրախուսէինք, եւ այդ նոր կացութեան ու նոր ճիգերուն ի տես՝ մեր գրականութեան ապագային համար հաւատաւոր եռանդով չլեցուէինք:

Նոր կացութիւնը, որուն հասած էինք՝ մեծ պայքարներու, մեծ աղէտներու, մեծ յոյսերու եւ մեծ յուսախաբուութեանց երկար շրջանէ մը յետոյ, կը կայանայ գլխաւորապէս Հայ Տէրութեան մը գոյութեան մէջ: Պատերազմէն առաջ՝ շատ բան ունէինք, զոր կորսնցուցինք, բայց այդ էական բանը չունէինք: Մեր դարաւոր երազին ու պայքարին նպատակակէտն էր ունենալ ազատ հայրենիք մը, „մեր տունը“, ուր մեր ազգային կեանքն ու մշակոյթը կարենային զարգանալ անարգել. առ ունինք այսօր: Շատ փոքր է ան, անոր ծաւալը դեռ հեռու է մեր իրաւունքներուն եւ զոհաբերութիւններուն համապատասխանելէ, ան կէսանկախ է (եւ լաւ է որ այդպէս է՝ ներկայ շրջանին՝ իր ապահովութեանը համար), անոր մէջ դեռ չկան գաղափարական ազատութեան այն պայմանները, որ մտաւոր կեանքի լիակատար զարգացման համար հարկաւոր են եւ որ հետզհետէ պիտի գան հաստատուն անշուշտ. բայց այնպէս ինչպէս որ կայ, այդ փոքրիկ Հայաստանը անհունապէս թանկագին է մեզի համար, որովհետեւ էականը հոն ունինք. այդ փոքրիկ Հայաստանին գոյութիւնը ապահովուած է շնորհիւ այն ազնիւ հոգածութեան զոր Խորհրդային Միութեան գերագոյն խորհուրդը անոր վրայ կը տարածէ, շնորհիւ մեծ զօրութեանը այդ Միութեան որուն ինքն ալ, այդ փոքրիկ Հայաստանը, մէկ անդամն է: Հիմնուած՝ այդ ապահովութեան վրայ, եւ նոյն իսկ Խորհրդային աշխարհը ղեկավարող քաղաքական լայնօգի սկզբունքներուն վրայ, մեր ազգային ինքնավարութեան եւ ազգային մշակոյթին կեանքն ու զարգացումը կրնանք այլ եւս ամբօրէն երաշխաւորուած նկատել: Հոն արդէն իսկ մերոնք հաստատած են ազգային համալսա-

րան, Թանգարան, մուսէոն, Թատրոն, նկարչական վար-
ժարան, երաժշտանոց, հիմնական գործիքները հայրե-
նի հողին վրայ ազգային մշակոյթի բնական ու հզօր
զարգացման: Հայերէնը պաշտօնական լեզուն է երկրին
մէջ, ուր հայ տարրը ջախջախիչ մեծամասնութիւնը կը
կազմէ. նոր բացուած են հարիւրաւոր դպրոցներ, որ
մեծապէս պիտի ստուարացնեն ընթերցող հայ հասարա-
կութեան թիւը. ասոնք օրհնելի պայմաններ են որոնց
շնորհիւ մեր վերածնած հայրենիքին մէջ հայ գրակա-
նութեան ապագան պարտինք տեսնել շքեղ բարգա-
ւաճման մը սահմանուած:

Այդ բարգաւաճման իրականացումը դեռ չէ սկը-
սած: Տիկին Զապէլ Եսայեան, որ կ'աղաղակէ թէ «գրա-
կան առոյգ նոր սերունդ մը արդէն կանգնած է երեւանի
մէջ», (ԿՈՉՆ ԱԿ), «երկրի հայ աշխատաւորութիւնը արդէն
ստեղծած է իր գրականութիւնը» (ԵՐԵՒԱՆ), կ'ըսէ
բան մը որ ճիշտ է: Առոյգ նոր սերունդ մը, այո',
անշուշտ կայ հոն, որմէ շատ բան կը յուսանք վաղ-
ուան համար. աշխատաւորութեան թարգմանները կը
փորձեն նոր կեանքը արտայայտել արձակով ու ոտանա-
ւորով. բայց իրական «նոր գրականութիւն» մը դեռ
չկայ, դեռ ի յայտ չէ եկած ճշմարիտ նոր «գրական
տաղանդ», մը: Կատարուած ճիգերն ու փորձերը դեռ
ինքնատիպ, հզօր ու լիալիր գեղեցկութիւն պարունա-
կող գործեր արտադրելու չեն հասած: Զարեանցը կայ
միայն, եւ անիկա պատերազմէն առաջ ու պատերազ-
մի միջոցին յայտնուած էր արդէն, եւ այս վերջին
շրջանին՝ անոր արդէն իսկ կազմուած քնարը, նոր
շունչ եւ նոր ուժ ստանալով՝ մեծամասնական քան-
դիչ ու վերանորոգիչ փոթորիկին հայ դառնացած
ազգասէրի հոգիի մը վրայ գործած խորունկ տպաւո-
րութիւնը ուժգնօրէն ու անկեղծօրէն արտայայտեց.
(ան ալ, սակայն, ատենէ մը ի վեր կարծես թէ սկը-
սած է ինքզինքը կրկնել, արուեստական դառնալ, պաշ-
տօնական քերթողի ձայն մը հանել, մերթ ալ՝ քիւպիս-
թական կամ ֆիւթիւրիստական արտառոցութիւններու
մէջ իր գեղեցիկ ձիրքերը խաթարելով): Բայց եթէ դեռ
չկայ հոն նոր տաղանդներու յայտնութիւնը, կայ պատ-

րաստուութեան հոյակապ ու թանկագին ընդհանուր
 աշխատանք մը, որմէ պիտի օգտուին այն հայ տա-
 ղանդները զոր վաղը մեր օժտեալ ու բեղմնաւոր ցեղը
 անշուշտ պիտի արտադրէ այնտեղ: Եւ արդէն, ատկից
 զատ, հայրենիքին մէջ, այսօր քաղաքական վերակազ-
 մութեան, նիւթական վերաշինութեան գործ մը կայ
 որ անմիջականօրէն անհրաժեշտն է ու հարկաւորա-
 բար կը գերիշխէ մտքերուն մէջ: Տիրող կուսակ-
 ցութեան ճնշումն ալ մտաւորական կեանքի վրայ՝
 նպաստաւոր հանգամանք մը չէ անշուշտ գրականու-
 թեան արագ ու անկաշկանդ զարգացման: Փոխանց-
 ման շրջան մըն է, վերանորոգման շրջան մը, ուր
 ամէն ինչ եւ ամէն ոք վաղուան համար կ'աշխատի:
 Երկիրն ու ժողովուրդը փետուր փոխելու վրայ են,
 նոր ուժ եւ նոր կեանք ստանալու վրայ են: Նոր սե-
 րունդը որ կը կազմուի այդ մեծնուորտին մէջ, լեցուն
 է եռանդով, ինքնավստահութեամբ եւ ապագային
 վրայ հաւատքով: Կուսակցական ճնշումը, որ յեղա-
 փոխական տենդոտ շրջաններուն մէջ անխուսափելի
 է, պիտի հետզհետէ մեղմանայ, մինչեւ անհետանայ,
 երբ նոր ըստիմը՝ ամուր հիմերու վրայ հաստատուած.
 բնականոն իրաց վիճակի մը յանգի (արդէն իսկ վեր-
 ջերս Մոսկուայէն արձակուած նոր հրովարտակ
 մը գրականութեան վրայ այդ կուսակցական ճնշ-
 ման բարձումը կը պատուիրէր): Միւս կողմէ, հայ-
 կական համալսարանի, թանգարանի, մատենադարա-
 նի գոյութիւնը, ասոնց մէջ ու շուրջ հայ պատմու-
 թեան, ֆոլքլորի, տոհմային հին արուեստի եւ գրա-
 կանութեան մասին մեծոտիկ ուսումնասիրութեանց
 աշխատանքը որ վերսկսած է հոն նոր թափով եւ աւելի
 լայն դիւրութիւններով, «ագգային», արուեստի մը եւ
 գրականութեան մը մօտիկ ապագայի մէջ բազմաձեւ
 ու հզօր զարգացման ճամբան հարթող բարերար հան-
 գամանքներ են: Այս ամէնքը կը պատրաստեն մեր գրա-
 կանութեան համար «վաղորդայն», մը, ուր ան պիտի
 ըլլայ անշուշտ աւելի հզօր, աւելի խոր, աւելի առողջ,
 աւելի այլազան եւ աւելի հայադրոշմ քան երբեք:

Սակայն մեր ժողովրդին ու գրականութեան արդի
 կացութիւնը միայն Հայաստանի մէջ չ'ամփոփուիր. կայ

Նաեւ մեր գաղութներու ստուարաթիւ Հայուծիւնը՝ քազմաթիւ ուժերով լեցուն, որուն ծոցին մէջ կը շարունակուի մեր ազգային ու մտաւոր կեանքին զարգացման նպաստել ձգտող ճիգը. այդ ճիգը կ'առաջնորդուի արեւմտահայ գրականութեան շանթահար շէնքը կանգուն ու կենդանի պահելու սրտառուչ ու նուիրական պարտականութենէն. ան կ'առաջնորդուի նոյն ատեն հայրենիքի Հայուծեան ազգային ու մշակութային վերաշինական աշխատանքին իր լրացուցիչ բաժինը, հայրենիքին զօրացման ու մեծացման համազգային գործին իր սրտագին նպաստը բերելու խորունկ ցանկութենէն: Այդ լրացուցիչ ճիգը նոյնքան կարեւոր է՝ արդի պայմաններուն մէջ՝ որքան հայրենիքին մէջ կատարուած աշխատանքը:

Բ.

Գրական շարժումը որ մեր գաղութներուն մէջ կը շարունակուի, եւ պէտք է շարունակուի հետզհետէ աւելի ներուժ կերպով, մեզի համար մասնայատուկ կարեւորութիւն մը ունի, այն բացառիկ կացութեան պատճառով ուր կը գտնուի մեր ժողովուրդը: Հայուծեան ստուարագոյն մասը դուրսն է Հայաստանի Հանրապետութեան սահմաններէն, եւ անոր ալ մէկ կարեւոր բաժինը, կարեւոր ոչ միայն թիւով, այլ մանաւանդ մտաւոր ու տնտեսական բազմադիմի ուժերով, Եւրոպայի, Ամերիկայի, Ափրիկէի գաղութներուն մէջ ու Սուրիա կը գտնուի. ատոնց մէջ կը մնան դեռ արեւելեան Հայուծեան գրչի վարպետներէն մէկ քանին, եւ արեւմտահայ գրագէտներու խումբէն՝ գրեթէ բոլոր վերապրողները: Այդ գաղութները Հայաստան փոխադրել ամբողջութեամբ, ինչքան ալ ցանկանք, բացարձակապէս անհնար է: Անհրաժեշտ է ուրեմն աշխատիլ որ հայկական այդ ստուար ու զօրեղ զանգուածին մէջ ազգային մշակոյթը վառ մնայ: Ատիկա կարելի պիտի ըլլար ընել Հայաստանի մէջ լոյս տեսնող գրական հրատարակութեանց տարածմամբ՝

եթէ այդ տեսակ հրատարակութիւններ ներկայ ըրապէ-
 իս շատ սակաւաթիւ չըլլային հոն, մեծ մասամբ՝ միա-
 կողմանի, եւ եթէ անոնց ալ տարածման՝ նորելուկ այ-
 լանդակ ուղղագրութիւնը արգելք չըլլար: Գաղութներու
 մէջ գտնուող գրագէտներն են ուրեմն գլխաւորապէս
 որ ազգային դպրութեանց լոյսը կենդանի պիտի
 պահեն արտասահմանի Հայութեան սրտին մէջ: Ատիկա
 կ'ընեն կոր արդէն, եւ պիտի ընեն հետզհետէ
 աւելի լայն ու հզօր ձեւով: Հայաստանի եւ արտասահմանի
 գրական արտադրութեանց կրկնակ շարքը պիտի
 ըլլայ ուրեմն իրար ամբողջացնող զոյգ մը ճիգ, որմէ
 մեր ազգային գրականութիւնը իր ընդհանրութեան
 մէջ պիտի օգտուի:

Հայաստանի մէջ, ռուս յեղափոխութեան ազդեցութեան
 տակ, տիրական ձգտումը՝ մասնաւորապէս նոր սերունդին
 մօտ՝ անցեալին հետ խզելու, ամէն ինչ հիմնովին վերանորոգելու
 տենչի մը մէջ կը կայանայ. բանւորական, մարքսիստական,
 «պրօլետարական» ոգին է որ կը գերակշռէ հոն՝
 գէթ ի լոյս եկած հրատարակութեանց մեծամասնութեան
 մէջ:

Յեղաշրջման ու վերանորոգման այդ ճիգը, մէկ կողմէ
 իր ծայրայեղութեամբ ու տարամերժութեամբ գրականութեան
 բնական զարգացումը ներկայ ըրապէին կաշկանդելով
 եւ սահմանափակելով հանդերձ, վաղուան համար որոշ
 չափով պիտի ունենայ նաեւ իր դրական արդիւնքները.
 հայ արուեստը, հայ քնարը, հայ լեզուն, երբ վաղը
 նոր տաղանդներ ի յայտ գան, առուգացում մը, թարմացում
 մը ստացած պիտի ըլլան ատով, ու Արագածին ոտքը,
 Արարատին դիմացը, Սեւանին շուրջը պարզուող
 այդ մտաւոր շարժումը, ինչքան ալ կրէ Մոսկուայի
 գաղափարաբանութեան ազդեցութիւնը, վերջ ի վերջոյ
 հայ շեշտ ու գոյն ունեցող գործերու պիտի յանգի:
 Առ այժմ, սակայն, սեղմումի եւ սահմանափակման
 անպատեհութիւնը կայ, անհերքելիօրէն. արդ, գաղութներու
 մէջ է որ, հայ մտածումը, գերծ այդ անպատեհութենէն,
 պիտի կարենայ շարունակել իր ազատ զարգացումը,
 քաղաքական, ընկերական ինչպէս եւ կրօնական,
 իմաստասիրական, գեղեցկագիտական վարդապետութիւններէն

եւ ուղղութիւններէն իւրաքանչիւր հեղինակ առնելով ինչ որ իր խառնուածքը բնականօրէն կը նախընտրէ, բոլոր ճշմարիտ գրագէտները գեղեցկին իրականացումը ունենալով իբրեւ գերագոյն նպատակ եւ ոչ թէ դիտումնաւոր քարոզը, մարդկայինը ձգտելով արտայայտել եւ ոչ թէ դասակարգայինը:

Գաղութներու գրական շարժումը, ատկից զատ, ու ատկից ալ աւելի, կարեւորութիւն ունի անոր համար որ թրքահայ գրականութիւնը հիմա ամբողջապէս հոն ապաստանած է, ու մեզի համար պէտք մը եւ պարտք մըն է պահպանել այդ ազգային հարըստութիւնը: Թրքահայաստանի ու Կիլիկիոյ մէջ այլեւս Հայ չկայ. Պոլիս, որ երէկ գրական կեդրոն մըն էր, ամուլ է հիմայ. այն թրքահայերը որ Հայաստան կամ Կովկասի այլ մասերը գացած են հաստատուիլ, եթէ գրականութեան նուիրուին՝ արեւելահայ բարբառը կ'ընդգրկեն եւ այնտեղ տիրող հոսանքին ու ճաշակին կը հետեւին ընդհանրապէս: Գաղութներն է ուրեմն որ կենդանի պիտի պահեն արեւմտահայ բարբառն ու գրականութիւնը, մինչեւ որ հասնի անհրաժեշտ արդարութեան ժամը եւ թրքահայաստանի գէթ մէկ շրջանը կցուի մեր սիրելի հայրենիքին եւ հոն իր հայրերու բնիկ հողին վրայ երթայ վերծաղկիլ եւ նորընծիւղիլ Ալիշաններու եւ Պէշիկթաշլեաններու, Սրուանձտեանցներու եւ Թլկատինցիներու գործը: Ոչ ոք անսիրտ իմաստակութիւնը պիտի ունենայ յայտարարելու թէ ազգային մշակոյթին միութեան համար լաւագոյն է ձգել որ կորչի արեւմտահայ գրականութիւնը. երկու դարէ ի վեր մեր ժամանակակից մատենագրութեան երկու քոյր ճիւղերը զարգացած են զուգահեռաբար, իրենց մասնայատուկ գեղեցկութիւններով իրար ճոխացուցած ու լրացուցած են, եւ հայ գրականութեան միութիւնը, որ անոր հիմնական ոգւոյն, ազգային խառնուածքի էական գծերուն մէջ կը կայանայ, ատով երբեք չէ խանգարուած. ու երբ հարաւի Ֆրանսացիք դարերէ ի վեր կեանքէ դադրած փրովանսական գրականութիւնը վերզարթեցուցին, մենք չէ որ տապանաքարը պիտի դնենք այնքան սքանչելի գործերով շքազարդուած արեւմտահայ գրականութեան վրայ, որ իր լիալիր բարգաւաճման մէջ

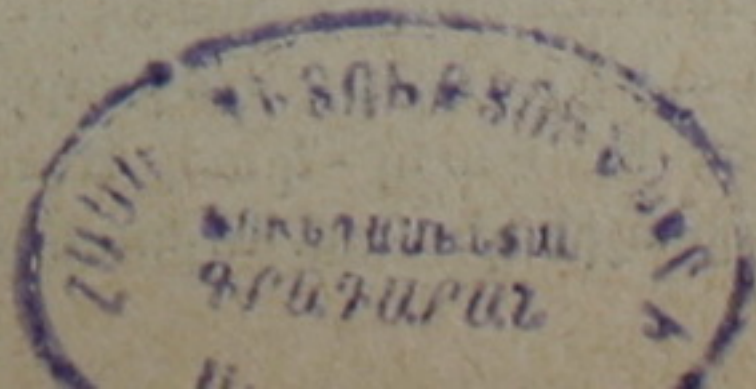
էր երբ աղէտը գայն հարուածեց եւ որ մինչեւ ցարդ-
իր վերապրող կամ նոր ի յայտ եկող գրագէտնե-
րուն գրչին տակ կը շարունակէ ազգային մտաւոր
կենդանի ու գեղեցիկ ուժ մը կազմել: Բուրրովին ան-
համաձայն եմ տիկին Եսայեանին որ կը գրէ. «Արեւ-
մտահայ գրականութեան արդի տժգոյն ու մահա-
մերձ վիճակը հետեւեանքն է այն բանին որ խզում յա-
ռաջ եկած է ժողովրդի հաւաքական կեանքի եւ գրող-
ներու մէջ: Եթէ ուշադրութեամբ դիտենք նախապա-
տերազմեան եւ պատերազմի շրջաններու արեւմտա-
հայ գրականութիւնը, պիտի տեսնենք որ այդ խզու-
մը նոր չէ, անիկայ տեղի ունեցեր է 20 — 25 տարի
առաջ եւ յետպատերազմեան շրջանին միայն աւելի
շեշտուեր եւ խորացեր . . . : Ամէն ինքզինքը յարգող
արեւմտահայ գրող իր ճիգը կը թափէ անխախտ եւ
անայլայլ մնալ զգացողութեան այն կէտին եւ կեր-
պին վրայ որ օր մը որդեգրած է իբր իր յատուկ սե-
ռը. . . արտասահմանի մէջ ցրուած հայ երիտասարդ-
գրական սերունդը պիտի գտնայ այն բարձրութիւնը
որուն վրայ պիտի հանդիպի երկրի մտաւորական շար-
ժումին, եւն.» (ԵՐԵՒԱՆ, ԹԻՒ 1): Այս տողերուն ու բովան-
դակ յօդուածին սխալները դժուար է եւ աւելորդ
ալ է ամբողջութեամբ ցոյց տալ ներկայ ուսումնասի-
րութեան մէջ. ուրիշ ատեն կարելի է մասնաւորա-
պէս զբաղիլ այդ խնդրով, որ այնքան շահեկան է
որքան բարդ. եւ այդպիսի կտրուկ ու հարեւանցի վը-
ճիւղներով չի կրնար իր ճշգրիտ, մաքուր եւ անկող-
մնակալ արտայայտութիւնը գտնել: Պիտի շատա-
նամ առ այժմ ըսելով որ արեւմտահայ գրականութիւ-
նը 'սուազած է' մեծ ոճի ին հետեւեանքով, բայց
մահամերձ չէ բնաւ, եւ տժգոյն այ չէ երբ կը նկա-
տենք զայն այժմ իսկ արտադրել շարունակող քանի
մը ընտիր հեղինակներու գործին մէջ. իսկ «ժողովրդի
հաւաքական կեանքի եւ գրողներու միջեւ խզումը»,
զոր տիկին Եսայեան 25 տարիէ 'ի վեր կը կարծէ տե-
ղի ունեցած տեսնել արեւմտահայ գրականութեան մէջ,
գոյութիւն չէ ունեցած իրօք' երբ նկատի ունենանք
վարպետ գրողները կամ տաղանդաւոր նորեկները.
անոնք, մնացած ըլլան Հայաստան (Սրուանձտեանց կամ
Թլկատինցի), եկած կամ ծնած ըլլան Պոլիս (Զարդար-
եան կամ Զօհրապ կամ Մեծարենց), կամ Պոլսէն ալ

հեռու գաղութները գացած ըլլան (Միամանթօ, Վա-
 րուժան, Համաստեղ), Հայաստանը եւ հայ ժողովրդա-
 կան կեանքը, հայ ոգւոյն ու նախատագրին ըմբռնու-
 մը, հայ խառնուածքն ու նաշակը իրենց արիւնին
 մէջ հետերնին տարած են եւ անոնց հօր ու հարա-
 զատ արտայայտիչը եղած են, եւ անոնք որ կ'ապրին՝
 են մինչեւ ցարդ: Երկու դար է որ տեղի կ'ունե-
 նայ՝ քաղաքական ու տնտեսական նշիչ հանգամանք-
 ներու բերմամբ՝ այդ երեւոյթը, որ կը կայանայ
 թրքահայ մտաւորականներու մեծ մասին ոչ թէ հայ
 միջավայրէն, հայ հաւաքական միջոցորտէն անջատ-
 ուելուն, այլ անոնց Հայաստանի հողէն հեռանալուն
 մէջ, ինչ որ նոյն քանը չէ՝ մերինին պէս կացու-
 թեան մը մէջ գտնուող ժողովուրդի մը համար: Ճիշդ
 որովհետեւ անհնար էր տիրող այլանդակ պայման-
 ներուն պատճառով ազգային մշակոյթի գործը
 ազատ ու լիակատար կերպով զարգացնել հայրենի
 հողին վրայ, ամենէն տաղանդաւոր մտաւորականները
 գաղթած են աւելի նպաստաւոր միջավայր մը ներ-
 կայացնող օտար կեդրոններ, ինչպէս որ ժողովուրդին
 իսկ մէկ ստուար մասը այդ կեդրոնները գաղթած է
 շունչ առնելու, ուժ կազմելու եւ այդ կազմուած բա-
 րոյական ու նիւթական ուժը Հայաստանի ժողովուր-
 դին փոխանցելու համար: Միւսիւմար Աբբայ մը որ եկած
 է վենետիկ իր մեծ մտաւոր տունը հաստատել, հայ
 հաւաքական կեանքին հետ խզում չէ ունեցած, ինք
 եւ իր յաջորդները անոր հետ միշտ էական կապը
 պահպանած են, իսկ Եւրոպական բարձր ու ազատ
 միջավայրի մը մէջ հաստատուած ըլլալուն համար
 հայ միտքն ու հայ գրականութիւնը նոխացուցած են
 այնպիսի տարրերով զոր հայ ժողովուրդը չպիտի կա-
 րենար իւրացնել եթէ ամբողջութեամբ Հայաստան
 մնացած ըլլար: Ո՞վ աւելի Հայ է քան Ալիշան, որ
 Ս. Ղազարի իր խցիկին մէջ նստած՝ Հայաստանի հո-
 գին երգած է: Նոյնը ըրած են Պոլսոյ, Իզմիրի լաւա-
 գոյն մեր գրագէտները. ատոնք՝ արդէն, նոյն տեղ-
 ւոյն մէջ ապրող ստուարաթիւ հայ համայնքի մը ծո-
 ցը գործելով, անոր ազգային կեանքին մէջ ամփո-

փուլած, Հայաստանի ժողովուրդին ալ կեանքին ու բաղդին մտքով ու սրտով մշտապէս հաղորդակից եղած են եւ թարգման: Եթէ թիկատինցի մը գովելի է որովհետեւ հակառակ ամէն բանի հայրենի հողին փարած մնացած է եւ յամառած է հոն կատարել իր մտաւորական գործը, եւ եթէ իր արտադրութիւնները թանկագին են իբր գուտ հայ մտայնութեան ու ճաշակի արտադրութիւն, Ալիշան մը, Պէշիկթաշլեան մը, Պարոնեան մը եւ ուրիշ այնքան տաղանդներ ոչ ոք կրնայ այսպանել որովհետեւ հայրենիքէն հեռու գործած են, ու ոչ մէկ լուրջ միտք կրնայ նոյն իսկ չգովել զանոնք այն ուրիշ տեսակէտով կարելոր ծառայութեան համար զոր անոնք մատուցած են ազգային զբաղանդութեան, քանի որ անոնք՝ եւրոպական բարձրագոյն գրականութեանց հետ շփումով՝ զայն ընդլայնած, նրբացուցած ու զօրացուցած են: 20—25 տարի առաջ պատահածը՝ ոչ թէ թրքահայ մտաւորականին հայ ժողովուրդին հաւաքական կեանքէն անջատումն էր, այլ համիտական ահաւոր հալածանքներու շրջանին՝ թրքահայ զանգուածներու հետ որ կը գաղթէին եւրոպա, Ամերիկա ու Եգիպտոս, հայ մտաւորականներու մէկ ստուար մասին հեռացումն էր թրքական գեհեհէնէն, հեռացում որուն շնորհիւ անոնք կարողացան աւելի ներուժ ու հարազատ կերպով շարունակել գրական գործը քան ինչոր կրնային ընել երկրի մէջ մնացողները: Արփիարեանի ամենէն գեղեցիկ ու կենդանի երկերը «Կարմիր ժամուց» եւ «Ռսկի ապարանջան» վիպակներն են, մին լոնտոն, միւսը Գահիրէ գրուած. Սիամանթօ եւ վարուժան իրենց ամենէն հզօր էջերը գրած են ժընէվ, փարիզ, վենետիկ կամ Կան. մի՞թէ ատոնք հայ հաւաքական կեանքին հետ կապ չունեցող արտադրութիւններ են: Այդ կացութիւնը, որ անբնականոն էր անշուշտ, հետեւանք էր հայ ժողովուրդի վրայ ծանրացող արտակարգ բռնակալութեան, եւ կրնար վերջնապէս վերնայ միայն ազատ Հայաստանի մը կազմութեամբ: Այսօր կայ ազատ Հայաստան մը, եւ արդէն իսկ ամէն ոք կ'ընդունի որ այսուհետեւ այնտեղ պիտի ըլլայ հայ մտաւոր կեանքի կեդրոնը, եւ ամէն ոք կը ցանկայ որ օր մը

— Ինչքան կարելի է շուտ — այնտեղ հաւաքուին մեր ցեղին բոլոր մտաւոր ուժերը եւ հայ գրականութիւնը ամբողջութեամբ հայ հողի վրայ զարգանայ. այդ ցանկութիւնը, որ օր մը անշուշտ պիտի իրականանայ, այժմեան պայմաններուն անգործադրելի է դեռ, եւ որոշ ատենի մը համար հայ գրականութեան արտասահմանեան բաժինի մը գոյութիւնը անհրաժեշտ պէտքի մը պիտի համապատասխանէ, այնքան անհրաժեշտ որ Հայաստան երթալ չփութացող տիկին Եսայեանին հետ գործակցելու կուգան կոր Հայաստանէն մտաւոր երիտասարդ ու փայլուն ուժեր՝ արտասահմանեան հայ գրականութեան հրապարակագրական ճիւղը ճոխացնելու համար:

Արդ, եթէ այսօր, վերապրող արեւմտահայ գրողները, ինչպէս եւ նոր ի յայտ եկած տաղանդները, ամենամեծ մասամբ՝ Հայաստանի նիւթական ու բարոյական վերաշինութեան աշխատանքին աջակցելու նուիրական պարտականութեան ընդ առաջ երթալով հանդերձ՝ գրական ու գեղարուեստական մարզին մէջ աւանդական հնութեան հետ աւելի կապ կ'ուզեն պահել, եթէ արդի ժամուն նոր ներշնչմանց լաւագոյն ու տեւական տարրերուն կ'ուզեն խառնել ինչ որ կայ աւանդականին մէջ մշտապէս գեղեցիկ ու կենդանի, եթէ վերջապէս աւելի ազատ ու անկախ ըմբռնում մը կ'ուզեն պահպանել արուեստի մասին, ատիկա ոչ միայն արժանի չէ այն քամահրանքին որով տիկին Եսայեան կը պաշարէ գայն, ատիկա ոչ միայն Հայաստանէն անջատուիլ, հայ ժողովուրդի հաւաքական կեանքէն հեռանալ չի նշանակեր, այլ առաւելութիւն մըն է՝ ներկայ պատմական ըրպէին՝ հայ միտքը իր բոլոր երեսներով ներկայացնելու, մեր ազգային գրականութեան լիութիւնը, ընդարձակութիւնը, հարազաւատութիւնը եւ գեղեցկագիտական ճշմարիտ արժէքը անեղծ պահելու համար:

Արտասահմանի հայ գրական շարժումը, որ իրապէս, ինչպէս ցոյց տուի, հայրենի գրականութեան մէկ մասն է՝ դէպքերու բերմամբ պանդխտացած, այս վերջին տարիներուն մէջ չէ ունեցած անշուշտ լայն ու զօրեղ զարգացում մը, եւ տրուած ըլլալով պատերազմին յաջորդող շրջանին տիրական հանգամանքները եւ հասարակութեան ու գրողներուն հոգեկան վիճակը, անհրնար էր ատոր սպասել: Բայց ան մնացած է կենդանի, ճոխացած է հաւաքական ու անհատական խումբ մը նոր գործերով որոնց ոմանք կարելոր են, եւ եթէ համեմատենք հայրենիքի մէջ վերջին հինգ վեց տարուան միջոցին կատարուած ճիգին հետ, ստիպուած ենք նոյն իսկ հաստատել թէ եղած է որոշ չափով մը աւելի հարուստ եւ այլազան:

Հայաստանի մէջ, իբր հաւաքական լուրջ ճիգ մը, ՆՈՐԲ հանդէսը ունեցանք, որ մեծարժէք հրատարակութիւն մըն է, մասնագիտական հմտալից ուսումնասիրութիւններով լեցուն, բայց որուն մէջ իբր իսկապէս գրական տարր՝ ջարենցի, Գերենիկ Գեմիրճեանի, Լէօի, Ստեփան Զօրեանի, Նորենցի, Ֆլօրա Դաստակեանի էջերը կան միայն, Յովհ. Թումանեանի եւ Վահան Տէրեանի քանի մը անտիպ գրութեանց, Մակինցեանի, Յովակ Խանգատեանի եւ ուրիշ մէկ քանիներու գրախօսականներուն հետ: Էջմիածին լոյս տեսնող ԲԱՆԲԵՐԸ, աւելի քանասիրական քան գրական պարունակութեամբ, չկրցաւ շարունակուիլ. նոյնպէս՝ Երեւան հիմնուած ՎԵՐԵԼՔ, ՆՈՐ ԱԿՕՍ եւ ՊԱՅՔԱՐ գրական ու գեղարուեստական հանդէսները, որ սիրուն հրատարակութիւններ էին, շուտով դադարեցան: Իբր անհատական ուշագրաւ գործեր, այնտեղ ունեցանք հոյակապ քառեակները զոր Թումանեան մեռնելէ քիչ առաջ արտադրեց եւ նուիրեց հայ գրականութեան իբր իր քերթողական գործին գերագոյն պսակը, Գեմիրճեանի «Քաջ Ն ա զ ա ը» ը, ժողովրդական հին գրոյց մը, հնարամիտ ու փայլուն կերպով (Թէպէտ տեղ տեղ երկարաձիգ ու դանդաղ) թատերախաղի վերածուած, ջարենցի յեղափոխական քերթուածներու ուժեղ ու մեծամեռիչ շարքը, «Երկիր Ն ա ի ը ի» վէպը (դժբաղդաբար դեռ անաւարտ մընացած) եւ Կ ա պ - կ ա զ թատերախաղը, ժամանակակից ազգային կեանքի ինքնատիպ պատկերացումներ՝ քը-

նարերգական երգիծանքի համեղ ու նորօրինակ ոճով մը արտայայտուած, կարէն Միքայէլեանի նուրբ, ճաշակաւոր ու կենդանի պատմուածքները, Գաւիթ Անանունի *Ռուսահայերի հասարակական զարգացումը* ծանրախոյ աշխատութիւնը, Ստեփան Զօրեանի սիրուն վիպակները, Սուրխաթեանի *Յոյն գրականութեան պատմութիւնը* եւ *Գրական գոհարները*, Մարտունիի ուսումնասիրութիւնը Յովհ. Թումանեանի վրայ (երեքն ալ գրական քննադատութեան շահեկան աշխատութիւններ, թէպէտ միակողմանի ոգևով մը յղացուած), Մակինցեանի գրական հրատարակութիւնները, Պուլիս կատարուած բայց երեւանի պետական հրատարակութեանց շարքին պատկանող (Տէրեանի, Զարենցի գործերու հաւաքածու, *Զրասոյզ զանգի* թարգմանութիւն, նրբամիտ ուսումնասիրութիւններով ընկերացած), Լէօի *Անցեալումը*, Հայոց վերջին յիսուն տարուան պատմութեան վրայ տեսութիւն մը, կարեւոր աշխատութիւն որուն մէջ շատ մը ճիշտ դիտողութեանց հետ կան եւ հիմնական պակասներ, բայց որուն ջղուտ ու զօրեղ գրական ոճը պէտք է է՛ն առաջ գնահատել: Ասոնց վրայ պէտք է աւելցնել նաեւ Սիմոն Բաբիեանի քերթուածներու հաւաքածուն, որուն մէջ բնութեան գողտրիկ նկարագրութիւններ կան, Յակոբ Յակոբեանի պրոլետարական ոտանաւորները, որ լի են անկեղծութեամբ ու ջերմութեամբ, բայց քիչ անգամ իրական բանաստեղծութիւն կը պարունակեն, եւ ոտանաւոր ու արձակ գրութիւնները խումբ մը նորերու, Գուրգէն Մահարի, Աբով, Ալազան, Ազատ Վշտունի, Նաիրի Զարեան, Գուրգէն Հայկունի, Նիկ. Քալաշ, ինչպէս եւ արդէն յիշուած Նորենցն ու Յլօրա Դաստակեանը. ասոնցմէ՛ առաջին հինգը, Զարենցի (եւ Մուկուլայի նոր բանաստեղծութեան) ազդեցութեան տակ կազմուած (ու քիչ մը ճզմուած), իրենց ճամբան դեռ փնտռող դեռատի մտքեր են, որոնց ոմանց ջանքերը մերթ սիրուն հատուածներու կը յաջողին յանգիլ, բայց որոնք յաճախ արտառոցութիւնը նորութեան հետ կը շփոթեն, եւ զուրկ են դեռ անհատական ինքնատուութեան եւ ցեղային հարազատութեան որոշ եւ ուժեղ յատկանիշներէ: Սասունցի պատանի Նորենցին քանի մը տաղերը — լեռ-

ներէ վազող վճիտ աղբիւրի պէս ջինջ ու երգեցիկ —, ճլօրա Գաստակեանի խորազգաց սիրերգները, Քալաշի տարփանքի ու գինարբուքի մէկ քանի արեւելադրոշմ գունագեղ երգերը, որ կապ չունին ոչ պրոլետարական ոչ Ֆիւթիւրիստական նոր «մօտա» ին հետ, համեմատաբար՝ ամենէն ինքնատիպ նօթը կը կազմեն՝ ինծի համար՝ այդ նորերու բոյլին մէջ: Ասոնցմէ դուրս, Հայաստանի մէջ լոյս տեսնող հրատարակութիւնները որոնց թիւը բաւական մեծ է եւ հետզհետէ կը ստուարանայ, լրագիրներ են (շատ քիչ գրական բաժինով), դասագիրքեր, փրօփականտի գործեր, ընկերական, գիտական նիւթերու վրայ «վիւլկարիզասիօնի» աշխատութիւններ, որ ճշմարիտ գրականութեան մաս չեն կազմեր:

Անուններու թւումը զոր վերեւ ըրի, չի ներկայացներ անշուշտ բովանդակ ցուցակը մտաւոր ուժերուն որ կը գտնուին այժմ Հայաստանի մէջ, ոչ ալ գործերու շարքը զոր յիշեցի՝ այնտեղ կատարուած մտաւոր աշխատանքը ամբողջ. դեռ կան հոն խումբ մը հին կարող ու ծանօթ գործիչներ, — Յ. Յովհաննէսեան, Շ. Կուրդ ինեան, Ո. Անուփեան բանաստեղծները, Գարեգին եպս. Յովսէփեան, Մալխասեան, Աճառեան, Կանայեան, Լիսիցեան, Մեսրոպ եպս. Տէր-Մովսէսեան բանասէրները, Աշոտ Յովհաննէսեան պատմաբան եւ ընկերաբանը, Երուանդ Շահագիգ, Ատրպետ, Նար. Դոս գրագէտները, Ա. Աբելեան, Մ. Միքայելեան թատրերգակները, Երուանդ Լալայեան ազգագրագէտը, Թորամանեան եւ Թամանեան ճարտարապետ-գեղարուեստագէտները, Կարինեան, Խանոյեան հրապարակագիրները եւ դեռ ուրիշներ. ասոնցմէ ոմանք ունին երկասիրութիւններ որ անտիպ կը մնան՝ մասամբ նիւթական միջոցներու պակասին պատճառով ու մասամբ հետեւանքովը տիրող կուսակցական տարամերժ ոգիին (1): Պէտք է նաեւ ի նկատի ունենալ որ անոնց ամենքը լծուած են մտաւոր ուրիշ աշխատանքներու ո՞ր մե-

1) Այդ տարամերժ ոգին՝ Դաշնակցականներն ալ, իրենց կուսակցութեան տիրապետման օրերուն, ցոյց տուին, նոյն իսկ աւելի սուր աստիճանով մը, եւ սուանց ունենալու այն որոշ չափով չբմեղացուցիչ պատճառները որ Հայաստանի արդի բաղաբական կացութենէն կը բղխին եւ որոնք զուտ գրականէն տարբեր տեսակէտներով՝ այս սկզբնական փափուկ շրջանին՝ հասկանալի եւ նոյն իսկ հարկաւոր կը դարձնէին այդ տարամերժութիւնը:

ճապէս այժմէական ու օգտակար են ներկայ բոլորին, կը դասախօսեն Համալսարանի կամայլ դպրոցներու մէջ, կը գործակցին կառավարութեան, կ'աջակցին ՀՅԿին, կ'օժանդակեն շինարարական գործին, կը կազմակերպեն ու կը վարեն ազգային մատենադարանը, մուսէոնը, թատրոնը, կ'աշխատակցին մամուլին, կը զարգացնեն ու կ'ընդլայնեն կրթական գործը, թանկագին օգնութիւն մը կը բերեն «պատրաստութեան» ընդհանուր էական աշխատանքին, որով վաղը հայրենի գրականութիւնն ու արուեստը պիտի բեղմնաւորուին, ճոխանան ու զօրանան. ես յիշեցի միայն գրական գործերը որ հրատարակուած են, ու եթէ անոնք աւելի բազմաթիւ ու այլազան չեն, պատճառը միայն, ինչպէս ըսի, նիւթական միջոցներու սակաւութիւնը եւ գրաքննական սեղմումները չեն, այլ եւ՝ մանաւանդ՝ ուժերու այդ մեծ չափով նուիրումը կազմակերպական վերոյիշեալ ստիպողական աշխատանքներուն, զոր պէտք է ողջունել յարգանքով եւ երախտագիտութեամբ:

Հայրենիքի մէջ երեւան եկած այդ գրական արտադրութեանց կողքին, արտասահմանի Հայութիւնը այս վերջին տարիներու ընթացքին՝ տուաւ գաղութներու մէջ գտնուող արեւելահայ եւ արեւմտահայ գրողներու աշխատանքներ՝ թուով ու որակով բաւական կարեւոր: Առաջիններէն՝ պէտք է յիշատակել Շիրվանզադէի քանի մը գեղեցիկ պատմուածքները եւ ժամանակակից հայ անձնաւորութեանց կենդանագիւրներու թանկագին շարքը (որ երանի թէ հատորի մը մէջ ամփոփուի). Աւետիք Իսահակեանի զմայլելի տաղերու երկու հաւաքածու եւ բանաստեղծական արձակով գրուած հեքեաթներու հմայիչ շարք մը, որ այդ մեծարժէք քերթողին գործին վրայ աւելցող նոր գոհարներ են, կոստան Զարեանի «Հայաստանում» ընդարձակ ինքնատիպ ու զօրեղ քերթուածը, «Ռէն»ի իմաստասիրական գրականութեան շահեկան փորձերը, Ահարոնեանի քանի մը նորավէպները (որ հին էջերու տրժգոյն կրկնութիւններ էին՝ մաղձոտ ու սխալահիմ հրապարակագրութեան մը մացառներուն մէջ խեղդուած), Սիմոն Յակոբեանի սիրուն «Արեգը» եւ գրա-

կան քննադատութեան քիչ մը միակողմանի բայց շահեկան ու արժէքաւոր գրքոյկները, Մասեհեանի Թարգմանութիւնները Շէքսպիրի եւ Պայրընի, Ադոնցի հմտալից ուսումնասիրութիւնները Ս. Մեսրոպի ու Եզնիկի մասին: Ասոնցմէ՝ Սիմոն Յակոբեան արդէն գնաց Հայաստան, ուր իբրեւ ուսուցիչ կը ծառայէ Համալսարանին, Շիրվանզադէ այս օրերս մեկնեցաւ իր գրական գործը հայրենի հողին վրայ իսկ շարունակելու:

Գալով արեւմտահայ գրականութեան, որուն վրայ կ'ուզեմ մասնաւորապէս ծանրանալ, անիկա, ինչքան ալ վիրաւոր ու կրճատուած, այս վերջին շրջանին մէջ հարստացաւ մէկէ աւելի հաւաքական ու անհատական կենսալից գործերով: Բաւական թեթեւօւիկ էր այն լակոնական կարծիքը զոր Զարենց այս կողմերը կարճ պտոյտէ մը յետոյ կը յայտնէր Երեւան դարձին՝ «Գաղութներու մէջ իբր գրականութիւն ոչինչ կայ բայց եթէ Գամառ-Քաղիպայի երգերուն կրկնութիւնները...». նոյնքան հարեւանցի եւ անարդար էր Պ. Ա. Կարինեանի մէկ յօդուածին մէջ յայտնուած տեսութիւնը, որուն համեմատ որպէս թէ արտասահմանի հայ գրականութիւնը հիմայ Նասրէտտին հօճայի պատմութիւններով, *Արշին մալ աշանով*, գռեհիկ վէպերով ու վարնոց զաւեշտագրութիւններով խճողուած է: Ատոնք թափթփուքներն են, պէտք է՝ կարծիք յայտնելու համար՝ ի նկատի ունենալ է՛ն առաջ բուն գրական գործերը, որոնք արտասահմանի մէջ բաւական ներկայանալի եւ պատուաբեր փունջ մը կը կազմեն: Կարելի է յիշատակել իբր հաւաքական ճիգեր՝ Ամերիկայի ՀԱՅՐԵՆԻՔ ամսագրին եւ ԿՈՉՆԱԿ շաբաթաթերթին գրական բաժինը, ուր գեղեցիկ էջերու ամբողջ շարք մը երեւցաւ, ինչպէս եւ ՆԱԻԱՍԱՐԴ գուտ գրական համակրելի ամսաթերթը: Իբր անհատական ու շագրաւ արտադրութիւններ՝ պէտք է մատնանիշ ընել Երուանդ Օտեանի երգիծական աննման տաղանդին անսպառ ու մշտադալար՝ ծաղկափթթումը, Թէքէեանի գեղեցիկ բանաստեղծութեանց երրորդ հաւաքածուն, (*Կէս գիշերէն մինչեւ արշալոյս*), վահան ֆիւրքճեանի *Ասպետ Լիպարիտ* ծերենցաշունչ յանկուցիչ պատմա-

կան վէպը, Գուրեան պատրիարքի *Մանուկ Յիսուսի կեանքէն դրուագներ* գողտրիկ տաղաշարքը, Շանթի *Ինկած բերդի իշխանուհին* որ հայ թատերական գրականութեան հօգը գործերէն մէկն է, քանի մը նրբարուեստ վէպերը տիկին Զապէլ Եւսեյեանի, որոնք Հայաստանին եւ հայ գրականութեան աւելի իրական ծառայութիւն կը մատուցանէին քան թէ ատենէ մը ի վեր գրած յօդուածները (ուր բռնագրօսիկ կարմրախոյզ ճիգի մը քրտինքին բնական թոյնի մը մանրաշիթ ծորումը կը խառնուի), ողբացեալ Անանիկեանի խորիմաստ գրական ուսումնասիրութիւնները (զոր մեծապէս կը ցանկայի հատորի մը մէջ ամփոփուած տեսնել), Զերագի խոհական ու համեղ էջերը՝ փորձառու հայրենասիրութեան մը լիշատակներովն ու դասերովը լեցուն, Հ. Արսէն Ղազիկեանի դասական հրաշակերտներու թարգմանութեանց շքեղ շարքին վրայ աւելցած եօթ-ուեթը նոր հատորները, Հրանդ Ասատուրի զմայլելի *Դիմաստուերները*, Բաբկէն սրբազանի *Վարդան Մամիկոնեանը*, Մեսիաեանի նրբախոյզ *Անաթօլ Ֆրանսը*, նորավէպները եւ գրական յօդուածները, Ա. Նազարի յուզիչ *Մի' լար* վէպը եւ պատմական ներհուն ուսումնասիրութիւնները, Մխալեանի *Գիւղական յիշատակները*, Մ. Մինասեանի հայ ցեղին ծագման մասին քննական տեսութիւնները, թրքահայ մարտիրոսութեան նուիրուած գործերէն՝ Պալաքեան սրբազանի սրտայոյզ *Գողգոթան*, Արամ Անտոնեանի *Մեծ եղեռնը* կարեւոր աշխատութիւնը եւ *Այն սեւ օրերուն* պատմուածքներու շարքը, Գաբիկեանի սարսուզդեցիկ *Եղեռնապատումը*, տիկին Գաբտանեանի թանկագին *Յաւակը* եւ փրանեանի *Արիւնոտ պատմուածքները*, Հ. Տաշեանի, Հ. Ակինեանի, Հ. Հացունիի բանասիրական լուրջ ուսումնասիրութիւնները, Յովհաննէս Աւագեանի, «Տէստէ-կիւլ»ի եւ Օշականի գրական քննադատութեան էջերը (որոնց մէջ կան վիճելի կէտեր, բայց որոնք որոշ արժէք մը ներկայացնող աշխատութիւններ են), նոյն Օշականին վիպակներէն ոմանք, որոնք (երբ հեղինակը դիւահարութիւնէ բռնուած չէ) ու-

ժեղ ու ինքնատիպ հատուածներ կը պարունակեն, թորգոմ սրբազանի նարեկի գեղեցիկ աշխարհաբար թարգմանութիւնը, որ նոր սկսած է հրատարակուիլ, հանգուցեալ Գիսակի կրօնական վեհագի էջերու հաւաքածուն (*Տօնական օրեր*), Գարեգին եպիսկոպոս Խաչատուրեանի քերթողաշունչ „Շողակաթումներ”ը, վեր. Ա. Պետիկեանի „Մտքիս պրիսմակէն” հոգելից գըրքոյկը, հանգուցեալ Թիրեաքեանի Սատիի *Կօլեստանին* թարգմանութիւնը, Ռ. Թէրլէմեզեանի ուսումնասիրութիւնները հայ երաժիշտներու վրայ, Թէոդիկի տարեցոյցները, որ գրական հատընտիր արտադրութեանց եւ ազգային կեանքի յիշատակներու մոխ ու բազմազան պարտէզներ են, ու հոս ու հոն ցրուած գրական, բանասիրական կամ քերթողական գեղեցիկ կամ շահեկան էջեր Դուրեան եղիշէ սրբազանի, Յովհաննէս Սեթեանի, Վահան Թէքէեանի, Գառնիկ Ֆնտքլեանի, Բաբկէն եպիսկ. Կիւլեսերեանի, Միքայէլ Կիւրճեանի, Սիպիլի, Վահան Մալէզեանի, Յովհ. Ասպետի, Ահարոն Տատուրեանի, Ռաֆայէլ ու Հրաչ Զարդարեանի, Արսէն Երկաթի, եւ ուրիշ շատերու, (կը ցաւիմ որ չեմ կրնար յիշել նաեւ Տիգրան Կամսարականն ու Լեւոն Բաշալեանը որ կը յամառին իրենց երկարատեւ «քանքարաթաքուցուածեան» մէջ): Ասոնց հետ պէտք է թուել նաեւ, ու մասնաւոր հաճոյքով, յայտնութիւնը քանի մը նոր տաղանդներու, «Համաստեղը» եւ իր պաշտելի վիպակները, որոնց շարքը հետզհետէ կը դառնայ աւելի ստուար, զօրեղ ու այլազան եւ որոնք մեր գրականութեան է՛ն ազուր ու է՛ն «հայ» էջերուն կարգը կրնան դասուիլ, Զաւէն Սիւրմէլեան, Վազգէն Շուշանեան, Ասատուր Սոփոկլեան բանաստեղծները, որոնց իւրաքանչիւրը թարմ ու ինքնատիպ խառնուածք մը ի յայտ կը բերէ: Այս արագ թւումը, որ ամբողջական չէ անշուշտ, կը բաւէ սակայն ցոյց տալու թէ արեւմտահայ գրականութիւնը, եթէ իր ամենէն ծաղկեալ շրջաններէն մէկուն մէջ չի գտնուիր (ինչ որ պատերազմն ու իր հետեւանքները անհնար կը դարձնէին), հեռու է «հոգեվարքի» մէջ ըլլալէ, ինչպէս կը վայերգէ բուրճակուհւոյ փոխարկուած տիկին Եսայեանը:

7.

Հիմայ տեսնենք թէ ինչեր ունինք ընելիք այդ արտասահման ապաստանած արեւմտահայ գրականութիւնը զօրացնելու եւ լրացնելու համար:

Մեր առաջին ընելիքն ըլլալու է հաւաքել մեծ պատերազմին նահատակուած մեր սիրելի գրագէտներուն ցիրուցան գործերը եւ հատորներու մէջ ամփոփել: Ատիկա նուիրական պարտականութիւն մըն է որ ունինք կատարելու անոնց յիշատակին հանդէպ եւ նոյն ինքն մեր գրականութեան գերագոյն շահուն համար, ինչպէս կ'ըսէի անցեալ տարուան սգահանդէսին արտասանած ճառիս մէջ: Անոնց երկասիրութեանց հաւաքածուները մեր ժամանակակից դպրութեանց ամենէն թանկարժէք մէկ մասը պիտի կազմեն, եւ անոնց հրատարակումը այն քաղցր պատրանքը պիտի տայ մեզի թէ անոնք մեռած չեն, միշտ մեր մէջն են, իրենց անթառամ գործերուն մէջ՝ կենդանի, ազգային մշակոյթի զարգացման գործին մշտապէս մասնակից: Ո՛րքան ուրախ եմ որ այդ թելադրութիւնս արդէն սկսած է առաջին իրականացում մը գտնել այն գեղեցիկ նախաձեռնութեամբ զոր առած են թլկատինցիի աշակերտներն ու հիացողները Ամերիկայի մէջ: Թլկատինցին ամենէն մեծ գրագէտներէն մին է զոր հայ ցեղը արտադրած է, եւ իբր հայադրոշմ ինքնատիպ ոճ մը ստեղծող հեղինակ՝ Աբովեանին քով կարելի է դնել զայն: Իր գործերուն հաւաքածուին հրատարակութիւնը, որ շատ խնամեալ ու լիալիր ձեւով պիտի կատարուի՝ շնորհիւ անձնուէր աջակցութեանը Հ. Արսէն Ղազիկեանի որուն դիմում եղած է, գրական մեծ դէպք մը պիտի ըլլայ ամբողջ Հայութեան համար: Բայց ատ չի բաւեր, պէտք է գրքի ձեւով հրատարակել նաեւ ինչ որ կը մնայ Զօհրապէն, Բուրբէն Զարդարեանէն՝ դեռ հատորի մէջ չամփոփուած, (առաջնոյն *Ծանօթ Դէմքերու* շարքը, նորավէպներու մէկ մասը, որ իր հրատարակած հատորներուն մէջ չեն մտած, ուղեւորական նօթերը, յօդուածները, երկրորդին՝ *Եկեղեցւոյն առիւծը* վիպակը, *Եօթը երգիչները* հեքեաթը եւ այլ պատմուածքներ

ու գրական էջեր որ Յայդալոյսին մէջ չեն ամփոփուած:) Պէտք է հատորներու մէջ համախմբել Տիրան Չրաքեանի լրագրաց ու հանդէսներու մէջ ցրուած հոյակապ գրութիւնները, Արտաշէս Յարութիւնեանի գրական քննադատութեան զմայլելի էջերու շարքը, Մելքոն Կիւրճեանի, Երուխանի, Տիրան Քէլէկեանի, Գեղամ Տէր-Կարապետեանի, Սեւակի եւ ուրիշներու ցանուցիր գրութիւնները, Սիամանթօի, Վարուժանի անտիպ գործերը (եթէ ձեռագիրները պահուած են) եւ դեռ ինչ որ կրնանք գտնել այդ նահատակ մտաւորականներու հոյլին մէջ գրական տաղանդ պարունակող ձեռագիր կամ լրագրաց մէջ կորսուած գործերէն: Ծանր ու փափուկ աշխատանք, բայց զոր անհրաժեշտ է կատարել:

Ուրիշ պարտականութիւն մը զոր ունինք կատարելու, հատորներու մէջ ամփոփելն է արեւմտահայ գրականութեան կարգ մը հին ու նոր վարպետներու գործերը, որոնք լրագրաց մէջ ցրուած կը մնան, հրատարակել գէթ հատրնտիր էջերու հաւաքածուներ Տէրոյեանցի, Միսաքեանի, Յարութիւն Սվաճեանի, Ն. Զօրաեանի, Գրիգոր Օտեանի, Թովմաս Թէրզեանի, Եղիա Տէմիրճիպաշեանի, Արփիար Արփիարեանի, կամ նորէն տպել սպառած գործեր, ինչպէս Պէրպէրեանի, Չերազի, Ծերենցի, տիկին Տիւսափի, եւն: Մեր նոր սերունդը, Հայաստանի ինչպէս եւ գաղութներուն մէջ, հազիւ տարտամ գաղափար մը ունի անոնց մէկ մասին վրայ, իսկ մեծ մասին վրայ ոչինչ գիտէ. ատիկա կարեւոր պակաս մըն է, որովհետեւ բազմամեայ հայ մտաւոր ճիգերու այդ գանգուածը ստուար ու նշանակալից արժէք մը կը ներկայացնէ, եւ ամէն նորեկ գրող՝ այդ շրջանի, ինչպէս եւ նախորդ ու յետնորդ շրջաններու, էական արտադրութեանց ծանօթ պէտք է ըլլայ իր ուրոյն ճամբան գծելէ առաջ:

Ուրիշ շարք մը, զոր պէտք է հրատարակել, մեր հին (դասական ու միջնադարեան) գրականութեան խոշոր դէմքերուն ինչպէս եւ նոր ժամանակի գրաբարագիր մեծ հեղինակներուն կարեւորագոյն էջերու հաւաքածուներն է՝ աշխարհաբարի վերածուած, կենսագրական ու քննական ծանօթագրութիւններով ընկերացած, եւ աժան գնով հասարակութեան բոլոր խաւերուն տրամադրելի դարձուած: Մեր ժողովուրդին

մէջ, նոյն իսկ մեր ուսանող երիտասարդուկներէն մէջ
այսօր քանի՞ հոգի կայ որ կը կարդայ փաւստոս, խո-
րենացի, եզնիկ, փարպեցի, եղիշէ, նարեկացի, Շնորհա-
լի, Յովհ. Երզնկացի, Քուչակ, Կոստանդին Երզնկացի,
Թլկուրանցի, Աղթամարցի, կամ Բագրատունիի Հայկը,
Աւիշանի գրաբար *Նուազներն ու Ընդ Եղեւնեաւը*. պէտք
է ատոնք մատչելի դարձնել ամենուն:

Պէտք է որ հին ու նոր օտար գրականութեանց մե-
ծագոյն էջերուն թարգմանութեան գործը մեծոտով
ու ճաշակով յառաջ տանինք. Բագրատունի մը, Հիւր-
միւզ մը ատենով, Մամուրեան մը, Զիւինկիրեան մը եւ
այլք՝ երէկ, շատ բան ըրած են այդ ճամբուն մէջ, Ղա-
զիկեան մը, Մասեհեան մը այսօր խոշոր գործ կը կա-
տարեն, ու մենք կրնանք իրաւամբ պարծիլ որ Արե-
ւելքի ազգերէն այն ենք որ համեմատաբար ամենէն
աւելի օտար հրաշակերտներ թարգմանած ունինք եւ
թէ այդ թարգմանութեանց մէջ կան որ պանծալիօ-
րէն յաջողած են: Բայց դեռ ո՛րքան էական հեղինակ-
ներ կան Արեւելքի եւ Արեւմուտքի՝ որոնցմէ ոչինչ
ունինք աշխարհաբար թարգմանուած, ոչինչ Պղատո-
նէն, Սոփոկլէն, Եւրիպիդէսէն, ոչինչ հնդիկ գրակա-
նութենէն, շատ քիչ պարսիկ ու արաբ գրականու-
թիւններէն, շատ քիչ Կէօթէն, Հայնէն, Պայրընէն,
Ֆլոպերէն, ոչինչ փեթրարքայէն, Քիցէն, Շելլէն, Տի-
քընսէն, Պալզաքէն, Եւլն, Ինչպէս եւ նորագոյն շըր-
ջանի իրապէս մեծ ու տեւական հեղինակներէն: Ահա՛
լայն դաշտ մը եւս աշխատանքի եւ արտադրութեան:

Այսպիսի ընդարձակ ծրագրի մը հզօր ու լիա-
կատար իրականացման համար, անհրաժեշտ են կա-
րեւոր գումարներ եւ քանի մը ձեռնհաս մտաւորա-
կաններէ կազմուած մասնախումբ մը որ վարէ այդ
իրականացման փափուկ գործը: Պիտի գտնուի՞ մե-
կենաս մը որ գրականութեան համար սրտագին սէր
ունենայ եւ այդ ծրագրին իրագործման համար հարկ
եղած նիւթական միջոցներն հայթայթելով իր անու-
նը անմահացնէ: Առանց ատոր օր մը երեւան ելլելէն
յուսահատելու, քիչ մը թերահաւատ եմ այդ «կապոյտ
թռչուն»ին շուտափոյթ երեւման մասին: Մեր մէջ բա-
րեգործ նուիրատուներ չեն պակսիր, բայց գրակա-
նութիւնն ու արուեստը իրենց մտահոգութեանց մէջ

ամենէն յետին տեղը կը բռնեն, եւ յաճախ ո եւ է տեղ
 չեն բռներ: օրինակ՝ Մելգոնեան հսկայ նուիրատու-
 թիւնը. անոր կիրարկման վերջնական ձեւը որոշուե-
 ցաւ այս օրերս, եւ այդ ծրագիրը մեծապէս գովելի
 է, բայց ոչ բարերարը, ոչ իր խորհրդական գործա-
 կիցները մտածեցին ազնուօրէն ազգին ընծայուած
 այդ մեծ նիւթական ուժը բազմօգուտ կարգ մը նը-
 պատակներու ծառայեցնելով հանդերձ՝ հայ գրականու-
 թեան ալ անկից նպաստ մը հանել: Պ. Կ. փուշմանի
 գեղեցիկ նուիրատուութեամբ հիմնուած *Հայ կրթա-
 կան հիմնարկութիւնը* իր ստուար եկամուտին մեծ
 մասը կը յատկացնէ «կրթական» նպատակներու, ու-
 սանողներ պահելու, բանախօսութիւններ սարքելու,
 եւ չնչին մաս մը միայն՝ հրատարակութեանց, հոն ալ՝
 խրատական, կրթական նպատակները ընդհանրապէս
 նախընտրելով զուտ գրականէն, մինչ ճըշմարիտ գը-
 րական հրաշակերտներուն մէջ է որ կը գտնուի
 բարձրագոյն խրատը, մաքրագոյն կրթութիւնը եւ
 հոգեկան ու մտաւոր մեծագոյն վայելքն ու օգուտը:

Նկատողներ պիտի ըլլան որ հրատարակութեանց
 շարքերուն մէջ որոնց պէտքն ընդգծեցի, նորայայտ
 տաղանդներու գործերուն տպագրութիւնը դիւրացը-
 նելու խօսքը չըրի: Ատիկա չմատնանշեցի մասնաւո-
 րապէս, որովհետեւ աւելորդ իսկ նկատեցի զայդ-
 յայտնի է որ նոր տաղանդներու գործերուն հրատա-
 րակման աջակցիլը՝ մշտական եւ էական պարտա-
 կանութիւն մըն է. ատիկա ամէն ոք գիտէ, այդ մա-
 սին ուշադրութիւն հրաւիրելու պէտք չկայ, — թէեւ
 ճիշտ է որ զայդ ալ հաւաքական կազմակերպեալ ու
 մեթոտիկ ձեւով մը կատարող հաստատութիւն մը
 չունինք: Իրական տաղանդ ունեցող նորերը, ինչ-
 քան ալ նեղութեան մէջ գտնուին, ընդհանրապէս
 կը գտնեն միջոց մը ինքզինքնին ճանչցնելու, կարե-
 լիութիւն մը կ'ունենան իրենց գործերը հրատարա-
 կելու, անոնք կենդանի ուժեր են որ չեն կրնար եր-
 կար ատեն մութի մէջ մնալ եւ ինքզինքնին վերջի
 վերջոյ կը պարտադրեն: Անհրաժեշտ է անոնց օգնել,
 բայց ներկայ հանգամանքներուն մէջ՝ նոյնքան եւ թե-

րեւս աւելի անհրաժեշտ է, մանաւանդ գաղութներու
 արեւմտահայ գրական հասարակութեան համար, դիւ-
 րացնել հրատարակութիւնը այն շարքերուն որոնց ակ-
 նարկեցի վերեւ, մասնաւորապէս մեր նահատակ գրող-
 ներու եւ մեր հին ու նոր վարպետներու ցրուած կամ
 մոռցուած գործերուն, որոնց վրայ մտածող գրեթէ
 բնաւ չկայ: Եւ ատիկա աշխատանք մըն է որ գա-
 ղութներու մէջ միայն՝ եւ այս ներկայ ըրպէին կըր-
 նայ կատարուիլ, վասն զի այդ ցանուցիւր գործերը հա-
 լաքելու համար միայն մէկ միջոց կայ, դիմել վենետի-
 կի ու վիեննայի վանքերուն ուր միայն կարելի է գըտ-
 նել մեր ժամանակակից մամուլի ամբողջական հալա-
 քածուն. եւ ո՞վ պիտի կատարէ այդ աշխատանքը,
 եթէ գաղութներու մէջ գտնուող մեր մտաւորական-
 ները չնուիրուին անոր: Ոչ ոք թող թեթեւութիւնն
 ունենայ ըսելու թէ այդ «հին», արտադրութեանց ժա-
 մանակ ու դրամ գոհելու տեղ, պէտք է մեր բոլոր
 ուշադրութիւնն ու միջոցները յատկացնենք նոր գոր-
 ծեր, ներկայ ըրպէին ոգին արտայայտող գործեր հը-
 րատարակելու: Մին միւսը չ'արգիլեր: Ընդհակառակն,
 մին անհրաժեշտ լրացուցիչն է միւսին: Ո եւ է իրական
 նոր գեղեցկութիւն չի կրնար կազմուիլ առանց աջակ-
 ցութեանը այն հին գեղեցկութեանց, որ չեն հիննար,
 որ մշտապէս կենդանի են: Չարենց չէր ըլլար ինչ որ
 է եթէ Տէրեանը, Սիամանթօն, վէրհարընը, Սամէնը,
 վէրլէնը եւ քանի մը ռուս բանաստեղծներ խորա-
 պէս ճանչցած ու սիրած չըլլար: «Համաստեղ» չէր ըլ-
 լար ինչ որ է եթէ Թլկատինցին, Զարդարեանը ու
 քանի մը եւրոպացի մեծ վիպողներ իր առաջին քայ-
 լերուն իբր ուղեցոյց առած չըլլար: "Յշական,, մերթ
 "իշական,, ի կը փոխուի երբ իրմէ առաջ եկած վար-
 պետներէն օգտուելու տեղ գանոնք նսեմացնելու ցա-
 լազար ճիգի մը մէջ կը մոլորի: Նորամուլութեան չա-
 փազանցութիւնը, ինքնատիպ ըլլալու կամաւոր քրրո-
 նաջան դատանքը՝ ամլութեան եւ այլանդակութեան,
 անբնականութեան, արուեստականութեան, անկենդա-
 նութեան կ'առաջնորդեն: Երբ նոյն իսկ Հայաստանի
 մէջ, ուր նորին սէրը բուռն է հիմայ, ազգային թան-

գարանին վարիչները հոն մասնաւոր սենեակներու մէջ յարգանքով կը հաւաքեն Գամառ-Քաթիպայի, Նալբանդեանի, Ադամեանի, Այվազովսքիի պէս "հին" երույիշատակներն ու ձեռագիրները, երբ կառավարութիւնը կ'որոշէ նոր եւ լիակատար հրատարակութիւն մը ընել երէկուան մեծ վարպետի մը՝ Թումանեանի՝ գործերուն, արտասահմանի մէջ՝ այդպիսի առարկութիւն մը բոլորովին անիմաստ պիտի ըլլար: Անթառամ հին գործերու եւ տեւական կեանքի սահմանուած նոր արտադրութեանց հրատարակութիւնը պէտք է կատարուի միասնաբար:

Հրատարակչական այս բազմատարր ծրագիրը կը համապատասխանէ այնպիսի էական պէտքի մը, որ եթէ Մելգոնեան կամ ֆուշման բարերարները իրենց հիմնած ազգանուէր գործէն չմղուին գրականութեան այնպատի լուրջ բաժին մը հանել, կամ դեռ ատեն մը չյառնէ գրասէր ֆուշման մը կամ Մելգոնեան մը, գրագէտներ, գրասէրներ, հոս ու հոն, անհատապէս, կամ փոքրիկ խումբերով, պէտք է ջանան այդ ծրագիրը մաս առ մաս իրականացնել, ինչպէս Թլկատինցիի աշակերտները որոշեր են ընել իրենց վարպետին գործերուն համար, ինչպէս Թերզեանի որդիները մտադիր են ընել իրենց հօր գործերուն համար, որ նոյնպէս քանի մը հատորով լոյս պիտի տեսնեն մօտիկ ապագայի մը մէջ: Ինչքան ցանկալի պիտի ըլլար որ Ամերիկայի *Հայրենիք* ամսագիրը, փոխանակ կուսակցական—քաղաքական յօդուածներու այնքան մեծ տեղ յատկացնելու, եւ *Կոչնակ*ը, փոխանակ կրօնական, իրատաքանական գրութեանց այնքան լայն սիւնակներ նուիրելու, վերեւ գծուած ծրագրին իրականացման հզօրապէս նպաստելու ջանադիր ըլլային:

Մեծապէս ցանկալի է նոյնպէս որ հետեւողներ գտնուին օրինակին զոր տուաւ Տիգրան Կամսարական՝ հիմնելով գրական մրցանակ մը. երանի՛ թէ երեւան գան ուրիշ Կամսարականներ որ հիմնեն մրցանակներ արտասահմանի մէջ՝ գրական աշխատութիւններ հրատարակելու համար: Ցանկալի է վերջապէս, եւ անհրաժեշտ նոյն իսկ, որ ունենանք եւրպոական մեթոտ-

ներ ընդգրկող գրավահառ-հրատարակիչներ, որ ար-
ժէքաւոր հին կամ նոր գործերն ընտրելու հոտառու-
թիւնն ու կարողութիւնն ունենան եւ աջակցին այս
հրատարակչական գործին, եւ որոնք մանաւանդ գիտ-
նան հասարակութեան մէջ տարածել հրատարակուած
գործերը, որովհետեւ մեր մէջ գործ մը լրջօրէն տա-
րածելը՝ տպագրելէն ալ աւելի դժուար է ընդհան-
րապէս: Արտասահմանի ստուարաթիւ Հայութեան մէջ՝
գրական գործերը, նոյն իսկ լաւագոյնները, շատ քիչ
կը տարածուին, եւ մեր տաղանդաւոր գրողներէն ո-
մանց քիչ արտադրելուն, կամ յօրինուած կարգ մը
գործերու երեւան չելլելուն գլխաւոր պատճառներէն
մէկն այդ է:

Ե.

Վերջացնելու համար մեր գրականութեան արդի
փուլին նուիրուած այս տեսութեանց շարքը, կ'ուզեմ
բառ մը եւս ըսել Հայաստանի եւ արտասահմանի կրկ-
նակ գրական ճիգերուն զուգակշռին մասին եւ ճիշ-
դել փոխյարաբերութիւնները, կապակցութիւնը գոր-
կը ցանկամ հաստատուած տեսնել անոնց միջեւ:

Հայաստանի եւ արտասահմանի գրական արտա-
դրութեանց զոյգ շարքերը՝ երկու կէսեր են, եր-
կուքն ալ պակասաւոր, եւ անոնց միացումովը միայն՝
հայ ազգի այժմեան մտաւոր աշխարհին գրական ար-
տայայտութեան ամբողջութիւնը կարելի է կազմել:

Հայաստանի արտադրութեանց մէջ կայ անմի-
ջական պատկերացումը հայրենիքի բնանկարներուն,
ժողովրդական տիպարներուն ու մանաւանդ այսօր-
ուան կեանքին, յեղափոխութեան ցնցումէն ստեղծուած
նոր կեանքին. հոն կը գտնենք արտայայտութիւնը հայ-
րենի հողին վրայ ինքզինքն ինքնավար զգացող ժո-
ղովրդի մը ուրախութեանը, առողջ երգը բեղմնաւոր
աշխատանքին, ատելութիւնը եսական ու կեղեքիչ
դրամապաշտութեան (բարերար զգացում գոր ու-
նենալու համար անհրաժեշտ չէ կոմիւնիստ ըլլալ),
պանծացումը աւերակները վերծաղկեցնող շինարար
վաստակին: Այդ նոր կեանքին արտայայտութիւնը
դեռ, ջարենցի քանի մը ուժեղ էջերէն դուրս, ընդ-
հանրապէս՝ տարրական է եւ խարխափուն, ան-

հաւասար գործերու մէջ երեւան կուգայ, ու մասամբ միայն, բայց ան՝ անշուշտ՝ իր իսկութեամբ՝ հիմնական տարրն է բովանդակ հայ ցեղին արդի գրական արտադրութեանց մէջ, իբր ցեղին ու հայրենիքին ազգային կեանքին այս նոր ու կարեւոր շրջանին գրական առաջին թարգմանութիւնը, նախերգանք այն մտաւոր յղացմանց ու հոգեկան ներշնչմանց, հաւաքական յոյզերու եւ անհատական տեսիլներու այլազան ու բիւրերանգ արտայայտութեանց, որոնք ներկայ ընկալի փորձերուն լիալիր ծաղկափթթումը պիտի ըլլան վաղը:

Արտասահմանի գրականութիւնը՝ հայրենի հողէն անմիջականօրէն բոլորով եւ ներկայ ընկալի հոգեբանութիւնը ուղղակի ցոլացնող այդ տարրը չունի, բայց ատիկա չի նշանակեր որ հայկական կեանքէ զուրկ է: Ան կ'արտայայտէ պանդուխտ Հայութեան անշեջ սէրը հայրենիքին համար, կը վերակենդանացնէ կաթոգին կամ ցաւագին յիշատակները պապենական հողին որ այդ պանդուխտ գրողներէն ոմանց ծննդավայրը եղաւ, կ'ոգէ տեսլական յղացումը հայ հայրենիքին՝ էջերուն մէջ անոնց որ օտար երկնքի տակ ծնան բայց Հայ ապրեցան, եւ մասնաւորապէս անիկա, արեւմտահայ հեղինակներու գրչին տակ, կը ճգնի հայ հոգիներուն մէջ կենդանի պահել քստմանի պատկերը մեծ ոճիրին, արհաւիրալից ու նուիրական տեսիլը հայ մարտիրոսութեան եւ անդրդուելի հաւատքը անհրաժեշտ արդարութեան մը ապագայ իրականացման մասին, գործ մը զոր գէթ խումբ մը հայ գրողներ պէտք է աշխարհիս վրայ տեղ մը կատարեն անպատճառ, քանի որ Հայաստանի գրականութեան մէջ ներկայ ընկալի ատիկա կարելի չէ — վասն զի ցեղ մը որ իր ամբողջութեամբ մոռացման պիտի մատնէր այդ սեւ երէկը, իր գրականութենէն պիտի վտարէր անոր նուիրուելիք էջը, ոճիրին մեղսակցած պիտի ըլլար եւ ապագայ դարմանման կարելիութիւնները իր ձեռքով ջնջած: Ասոնցմէ զատ, արտասահմանի հայ գրականութիւնը, զարգանալով մտաւոր աւելի ազատ մթնոլորտի մը մէջ

առանց կրելու միակ կուսակցութեան մը ճնշումը, ոչ ալ ո եւ է գրաքննութեան լուծը, հնարաւորութիւնն ունեցած է բոլոր սեռերը մշակելու, բոլոր խառնը-
 ւածքներուն արձակ ասպարէզ տալու: Հայաստանի գրականութեան մէջ՝ կրօնական, ազգասիրական բա-
 ժինները խեղդուած են, պատմականը, իմաստասի-
 րականը, ընկերականը՝ սահմանափակուած են, միա-
 կողմանի, երգիծականը՝ կաշկանդուած, միայն մէկ
 դասակարգի ու մէկ կուսակցութեան դէմ ուղղուած.
 արտասահմանի գրականութեան մէջ, հեղինակները
 կը շարունակեն մտքի ու սրտի բոլոր լարերը հնչե-
 ցնել: Գրականութիւնը միմիայն ժողովրդի մը առօ-
 րեայ կեանքին նիւթական պատկերացման, անոր ո-
 ղոշ ըրպէի մը նիստուկացին ու հոգեբանութեան վեր-
 լուծման, անոր ֆոլքլորական բնիկ ցեղադրոշմ գան-
 ձին շահագործման մէջ չի կայանար. ատոնք ազգա-
 յին գրականութեան հիմքն են, բայց բոլոր գրակա-
 նութեանց բարձրագոյն արտայայտութիւնը՝ մարդկա-
 յին ճակատագրի առեղծուածներուն ու տիեզերական
 գոյութեան աղբիւրի ու վախճանի յաւիտենական խոր-
 հուրդին հետախուզմանց, անհատական հոգիներու սի-
 րոյ ու ցաւի, անձկութեան ու յոյսի, ընդվզման ու հա-
 ւատքի յոյզերուն, բնական եւ ընկերական անարդա-
 րութեանց հանդէպ համամարդկային մեծ վրդովմունք-
 ներուն գեղարուեստական թարգմանութեան մէջ է
 որ կը գտնուի, ու ներկայ ըրպէին՝ գրականութեան
 այդ վերին ու լայն ոլորտին մէջ հայ մտքի թեւած-
 մանց համար արտասահմանը աւելի նպաստաւոր հան-
 գամանքներ կը ներկայացնէ: Վերջապէս, արտասահ-
 մանի Հայութիւնը աւելի մեծ կարելիութիւններ ունի
 արեւմտեան բարձրագոյն գրականութեանց ամենէն
 մաքուր հրաշակերտները թարգմանելով Հայաստանի
 եւ բովանդակ հայ ժողովրդի մտաւոր ու գեղեցկա-
 գիտական հորիզոնին ընդլայնման նպաստելու, ինչ որ
 արդէն իսկ կ'ընէ կոր մասամբ, բայց զոր կրնայ եւ
 պարտի ընել շատ աւելի մեծ չափով:

Պէտք է արդէն նկատել որ թէ՛ արտասահման
 եւ թէ՛ Հայաստան գտնուող մտաւոր ուժերը կ'ար-

տադրեն շատ աւելի քիչ, աւելի թոյլ ու դանդաղ, քան ինչ որ պիտի կարենային՝ տարբեր հանգամանքներու մէջ. անոնց բազմութեան եւ այլազանութեան համեմատական չէ, անշուշտ, արտադրուած գործերու քանակը: Պատճառները, որոնց մէկ քանին ցոյց տուի, բազմադիմի են: Ատոնց գլխաւորը՝ այն փոթորկային կացութիւններն են որոնցմէ անցաւ մեր ժողովուրդը պատերազմին վախճանէն ի վեր Հայաստանի ինչպէս եւ գաղութներուն մէջ: Հայրենիքին մէջ դեռ քանի մը տարի առաջ, արտաքին ու ներքին կռիւ, սով, հիւանդութիւններ, կոտորած ու թշուառութիւն կը տիրէին. նոր է որ շունչ կ'առնէ ժողովուրդը, եւ այդ վերջին տարիներու խաղաղութեան շնորհիւ է որ գրականութիւնը, որ բոլորովին կասած էր, կրցած է վերակենդանանալ. եւ այդքան արդիւնքն ալ, զոր արդէն իսկ տուած է անիկա. աւելի ստիպողական ու հրամայական ուրիշ շատ մը աշխատանքներու մէջտեղ, բերկրառիթ է եւ սրտաւնդիչ: Վաղը, երբ խաղաղութիւնը աւելի ամրանայ հոն եւ պայմանները աւելի ազատ ու նորմալ դառնան, գրական գործը անշուշտ աւելի առատ ու այլազան պիտի ըլլայ, եւ հոն ալ՝ մերոնք, իրենց ինքնագիր երկերով մեր մատենագրութիւնը ճոխացնելով հանդերձ, աւելի ջանք պիտի նուիրեն նաեւ ռուս, վրացական պարսիկ, արաբ, թուրք, թաթար գրականութեանց լաւագոյն էջերն հայացնելու, որովհետեւ ատոնցմէ շատ աւելի քիչ քան ունինք թարգմանուած քան եւրոպական հրաշակերտներէն, մանաւանդ արեւելեան գրական գլուխ-գործոցներէն, որոնցմէ՝ փառնակի *Խայեամէն* ու *Թիրեաքեանի Կօլեստանէն*, *Շահնամէն*, Մեսրոպ Վ. Մաքսուտեանի հատընտիր քերթողական էջերու թարգմանութիւններէն զատ գրեթէ ոչինչ ունինք, եւ այսուհետեւ Հայաստանի գրագէտներէն ու բանաստեղծներէն է որ պիտի գլխաւորապէս սպասենք այդ կարգի թարգմանութիւնները:

Արտասահմանի մէջ, երէկ, քաղաքական խոշոր ծրագիրներու կապուած երազներն ու ճիգերը գրա-

ւած էին մտաւոր ուժերէն շատերը. յետոյ, յուսա-
 խաբուածիւնները, աղէտները, ցրուամբ, շուարուամբ,
 լքում յառաջ բերին մտքերուն մէջ, դանդաղեցուցին
 գրական գործունէութիւնը, եւ եթէ այս վերջին տա-
 րիներուն մէջ համեմատաբար աւելի մղում ստացած
 է այդ գործունէութիւնը, մղում որ հետզհետէ պիտի
 զօրանայ, սլատճառը այն է որ արտասահմանի Հայոց
 գէթ մեծամասնութեան՝ միտքը, շարք մը խարխա-
 փումներէ յետոյ, այլ եւս գտած է կռուան մը, այն
 է ինքնավար փոքրիկ Հայաստանի մը գոյութեան սփո-
 փիչ գաղափարը եւ անոր մէջ հայրենի տունը վե-
 րաշինող ժողովրդին սխրալի ճիգին հրճուեցուցիչ տե-
 սիլը, այդ ապրող հայրենիքին զարգացման ու զօրաց-
 ման յոյսը, անոր պահպանման, բարգաւաճման ու
 ընդարձակման օգնելու պարտականութեան զգացու-
 մը. կրթնած այդ էական կռուանին, արտասահմանի
 հայ գրականութիւնը այսուհետեւ հետզհետէ աւելի
 հզօր ու կեանքոտ գործերով պիտի շարունակէ իր
 բնաշրջութիւնը:

Ներկայ ընկալին, ուրեմն, թէ՛ հայրենիքի եւ թէ՛
 արտասահմանի գրականութիւնը իրենց որոշ առա-
 լելութիւններն ու պակասներն ունին. երկուքն ալ՝
 զատ զատ առնուած՝ թերի են: Այս իսկ պատճառով
 մեծապէս ցանկալի է, որ այդ երկու շարքերուն հա-
 ւասարապէս ծանօթ ըլլային թէ՛ հայրենիքի եւ թէ՛
 արտասահմանի Հայերը: Այս գուգակշիռն ընելով, ես
 արդէն ընկալեմ մը մտքէս չեմ անցուցած իրարու հա-
 կադրել մեր արդի գրականութեան այդ երկու բա-
 ժինները, այլ զուգադրել եւ համեմատել զանոնք, նը-
 կատելով արտասահմանի արտադրութիւնները, իրենց
 ճոխութեան ու այլազանութեան յարաբերական ա-
 ռաւելութիւններով հանդերձ, իբր լրացուցիչ մը հայ-
 րենիքի արտադրութեանց, որ, ինչքան ալ ըլլան դեռ
 սակաւաթիւ ու սահմանափակ, կեդրոնական տարրը,
 կորիզը կը ներկայացնեն մեր արդի ազգային գրա-
 կանութեան: Արդէն, երբ խնդիրը «ճշմարիտ գրակա-
 նութեան» վրայ է (որ վեր է կուսակցամուլական անձկա-
 մըտութիւններէ), հակադրութիւնն անհնար է, զուգա-

դրուծիւնն անխուսափելի է. գրականութեան ու արուեստի հարազատ արտադրուծիւնները, ինչ ուղղութեամբ եւ հոգւով ալ յղացուած ըլլան, եղբայր են:

Խորապէս ցաւալի է որ արտասահմանի հրատարակութիւնները բնաւ չեն տարածուիր Հայաստանի մէջ. կառավարութիւնը պէտք էր դիւրացնէր գէթ զուտ գրական հրատարակութեանց այնտեղ մուտքն ու տարածումը: Հայաստանի արդի իրաւակարգը ու եւ է վնաս պիտի չկրէր ատկից, բայց գրական ու գրասէր նոր սերունդը հոն պիտի օգտուէր, իսկ հիւները անշուշտ գոհ պիտի ըլլային իրենց արտասահմանի վաղեմի եղբայրակիցներուն նոր արտադրութեանց հետեւելով: Նոյնքան ցաւալի է որ Հայաստանի գրական արտադրութիւններն ալ չեն տարածուիր արտասահմանի մէջ: Ատոր համար նիւթական ու եւ է արգելք չկայ. որոշ ջանքեր ալ եղան, ՆՈՐՔը եւ ինչ ինչ գրքեր բերուեցան մեր կողմերը, բայց շատ քիչ օրինակ, ու անոնց համար պէտք եղած չափով ու ձեւով փրոփականտ չեղաւ. ատկից զատ՝ անոնք կուգան խառնուած կուսակցական քարոզչութեան գործերու հետ, անոնք կը գտնուին գրեթէ միայն կուսակցական գոյն ունեցող անձերու մօտ, մինչ իբր զուտ գրական գործեր պէտք է բոլոր լրագիրներուն ղրկուին ու բոլոր գրավաճառներուն մօտ գտնուին: Անոնց արտասահման չտարածուելուն գլխաւոր պատճառներէն մէկն ալ, ինչպէս ըսի, նորելուկ ուղղագրութիւնն է, որուն երբէք պիտի չհամակերպի սրեւմտեան Հայութիւնը ամբողջութեամբ եւ որուն Հայաստանի մեր մտաւորականներն ալ մեծ մասամբ ապահովապէս հակառակ են. այդ անտեղի ու բարբարոս աղաւաղումը մէկդի դնելով ու վերահաստատելով մեր աւանդական ուղղագրութիւնը, Հայաստանի կառավարութիւնը շիրակի ջրանցքին կառուցման չափ կարելոր վերաշինական ու ազգօգուտ գործ մը կատարած պիտի ըլլայ:

Մշտական ու մօտիկ հաղորդակցութիւնն ու կապակցութիւնը հայրենիքի եւ արտասահմանի մտաւոր գործիչներուն միջեւ, հայ գրականութեան երկու կէ-

սերուն հաւասարապէս օգտակար պիտի ըլլայ. իւրաքանչիւրը միւսէն պիտի առնէ ինչ որ իրեն կը պակսի, եւ հայ մշակոյթի զարգացման ընդհանուր շարժումը ատով պիտի երագի, աւելի գորեղ եւ կատարեալ պիտի դառնայ:

Արեւմտահայ գրողները «անայլայլ չեն իրենց հին դիրքերուն մէջ». անոնցմէ շատերը ազգային կեանքի — ինչպէս եւ համաշխարհային պատմութեան ներկայ փուլին հանդէպ — առած են այն դիրքը զոր մեր ժողովուրդին շահը, ըրպէին լուրջ ու լայնամիտ ըմբռնումը, եւ ինչ ինչ ազնիւ, էական ու մշտապէս կենդանի սկզբունքներու հաւատարիմ մնալու պարտականութիւնը կը թելադրեն, եւ այս նոր շրջանին ներգործութեան տակ ազգային գրականութեան վերանորոգման պէտքն ալ կը զգան, բայց այդ պէտքին լրացման մէջ իրենց դերն ու պարտքն է դնել չափ մը որմէ հայրենիքի երիտասարդ գրողներու սերունդը զուրկ է դեռ. այդ «չափ»ը կը կայանայ ձգտելու մէջ պահպանել անցեալէն ինչ որ առողջ է, գեղեցիկ ու կենդանի (հայրենիքի աւանդական գաղափարն ու բառն իսկ, ընտանիքի եւ ընտանեկան յարկի սրբութեան պատամունքը՝ անկիւնաքար մարդկային ընկերութեան, անձնական կարծիքի, անհատական սեփականութեան՝ բանաւոր պայմաններու մէջ՝ յարգանքը, ազատամիտ վերաբերմունք կրօնքներու եւ հոգեկան աշխարհի բոլոր արտայայտութեանց հանդէպ՝ առանց որ թոյլ տրուի կրօնքներուն բռնատիրել մտքերուն). ան կը կայանայ խորշելու մէջ լեզուի, ոճի, գեղեցկագիտութեան եւ ուղղագրութեան անպէտ ու արուեստական վերանորոգման պատրուակով չարափոխումէն, ան կը կայանայ ջանալու մէջ աւանդականը նոր օրերու գեղեցիկ ու կենդանի նոր տարրերով ճոխացնել, անհրաժեշտ բարեփոխութիւններով նորոգել ու զօրացնել:

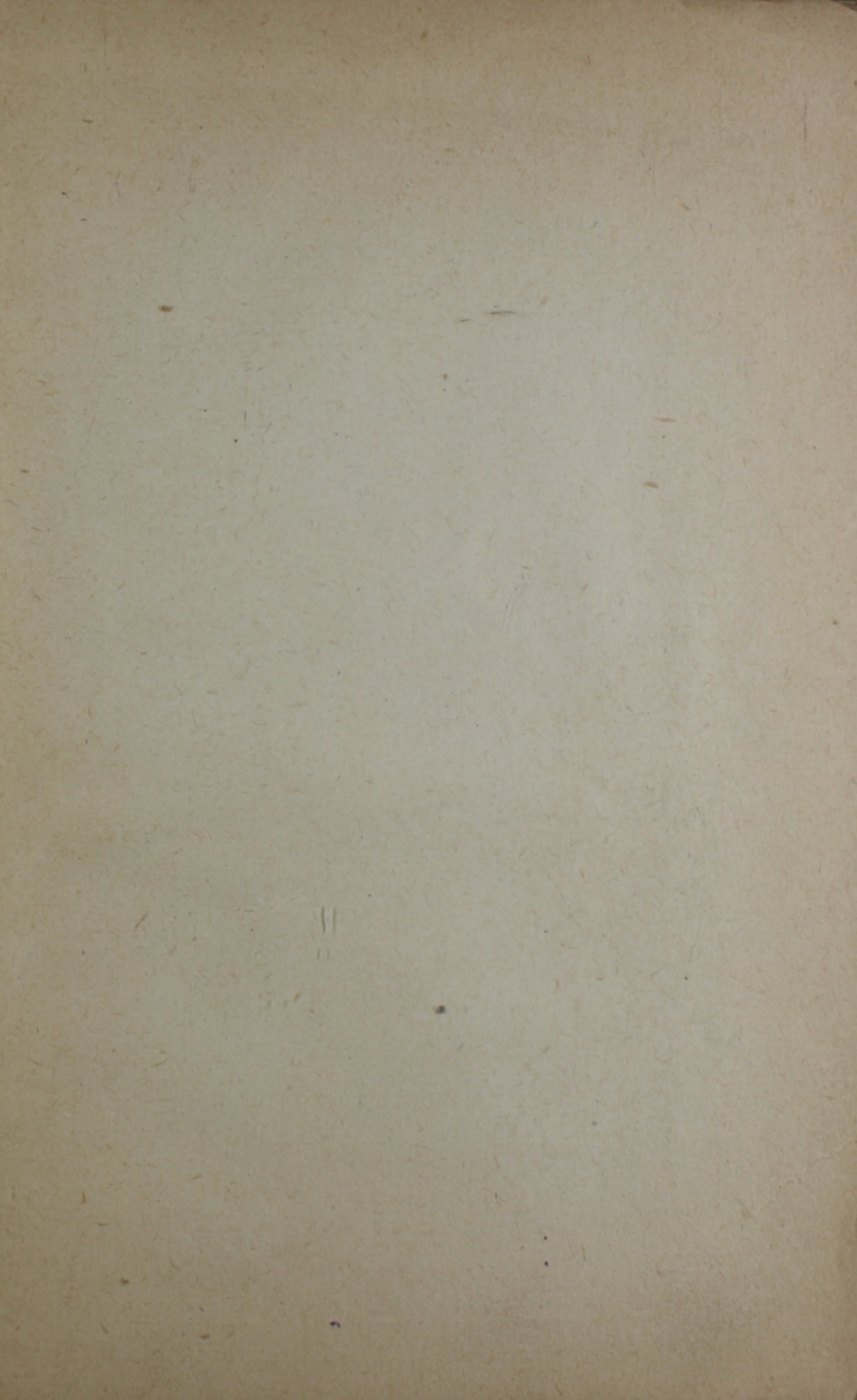
Այս պիտի ըլլայ դերը արտասահմանի գրողներուն, այդ ուղղութեամբ է որ անոնք պիտի ազդեն հայրենիքի գրողներուն վրայ, ազդեցութիւն որ սկսած է արդէն, եւ հետզհետէ պիտի ծաւալի: Իսկ փոխադարձաբար, արտասահմանի գրողները պէտք է ազդուին

հայրենիքի տեղական, ցեղային, հայաստանաշունչ տարրէն, ինչպէս եւ հոն խմորուող ընկերական, քաղաքական, իմաստասիրական նոր հոսանքներուն առողջ ու տեւական մասերէն:

Այն «բարձրութիւնը», ուր արտասահմանի հայ միտքը — նոր թէ հին սերունդին — իր լաւագոյն ներկայացուցիչներուն մէջ, պիտի միանայ հայրենիքի գրողներու մտաւոր նիւթին, պիտի ըլլայ ոչ այն մարքսիստական բանւորամոլ կռապաշտօնութեան ու «Ֆիւթիւրիստական» արտառոցապաշտօնութեան ծայրայեղ, ժամանակաւոր ու արուեստական գիծը դէպի ուր հրաւեր կը կարդայ *Աքսորեալ հողոյն* հեղինակուհին, այլ կենդանի ու բնական միջին գիծ մը, ուր հայ մտածման երկու մեծ հատուածները՝ մեր կամքէն անկախ արտաքին գործի պատճառներու բերմամբ առ այժմ նիւթապէս իրարմէ հեռու, իրարու ընդ առաջ երթալով, իրարմէ օգտուելով՝ պիտի հասնին իրարու եւ զիրար պիտի լրացնեն:

Այսպէս ըմբռնուած արտասահմանեան գրական գործունէութիւն մը, հետզհետէ աւելի մեծոտով, եռանդով եւ կորովով յառաջ տարուած, պիտի բերէ առաւելագոյն նպաստի բաժինը հայրենիքի մտաւոր վերաշինութեան գործին, եւ եթէ իրականանան՝ գէթ որոշ չափով մը՝ այն ծրագիրները զոր պարզեցի այս ուսումնասիրութեան մէջ, — հաւաքական ու անհատական կամքը կարող է գոնէ անոնց էական մասն իրագործել — Մայր-Հայաստանը օր մը պիտի կարենայ հրճուանքով նկատել որ իր պանդուխտ գաւակները՝ այս փոխանցման շրջանին՝ իր ազգային գրականութեան գանձարանը նոխացնելու համար լուրջ աջակցութիւն մը բերեր են իրեն:

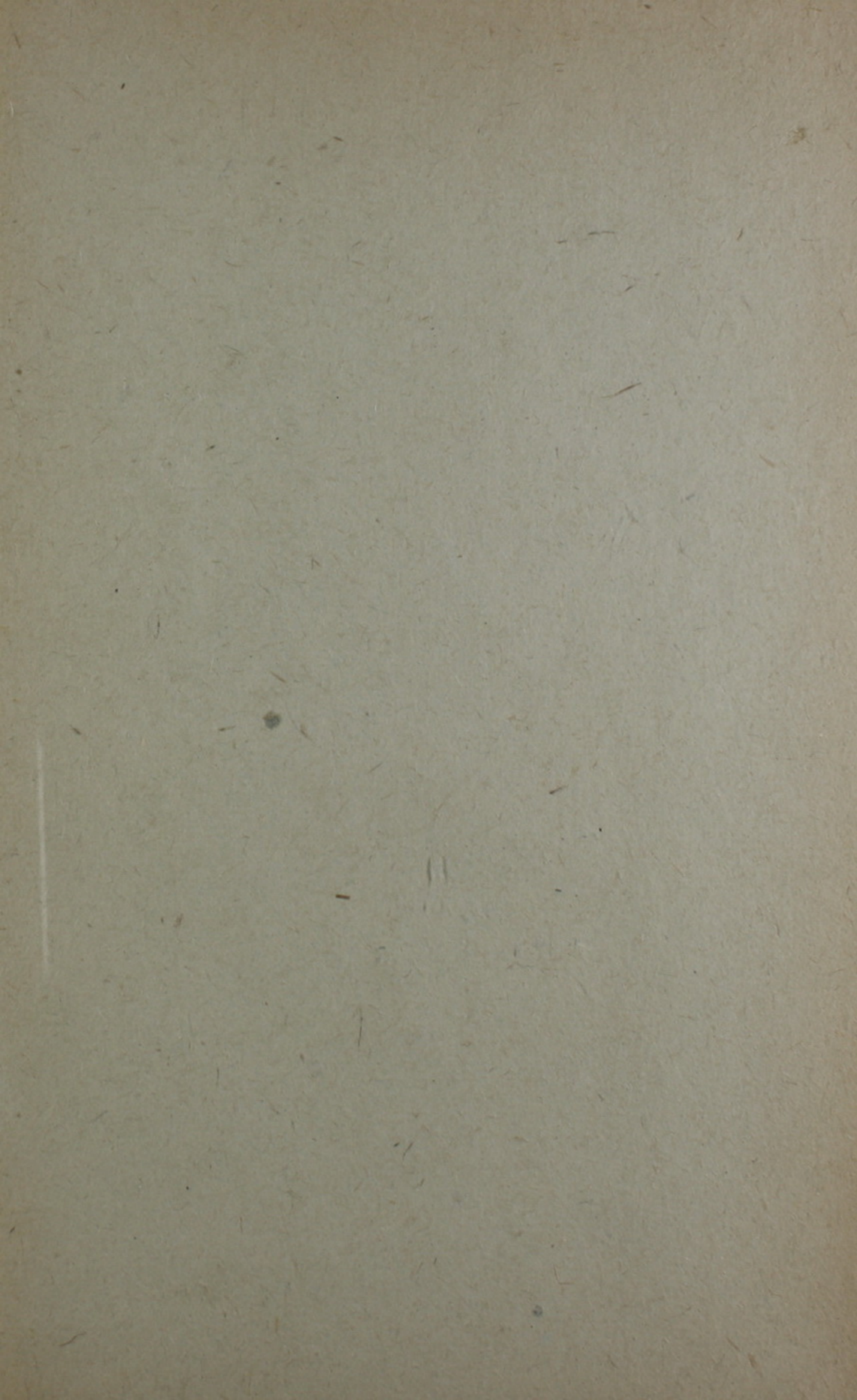

291. 99

Q-72

— ԳԻՆ 3 Ֆրանք —

= ln 504 =

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

220049089

||
||
A49089